

«ΤΟ ΜΑΡΤΥΡΙΟ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΙΣΜΕΝΩΝ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΕΣΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ ΣΤΗΝ ΕΙΡΚΤΗ ΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ»**

Αρχιμανδρίτου Φιλάρετου Σπανόπουλου*

Ιεροκήρυκος Ι. Μ. Ηλείας,
Υπ. Δρ. Κανονικού Δικαίου ΕΚΠΑ,
Τακτικό Μέλος «Ι.Ε.Θ.Π – Πάτρας»

Περίληψη:

Εκκινώντας από εσωτερική ανάγκη για αναστοχασμό και παρουσίαση των απόψεων και θέσεων μας περί της συμβολής της Εκκλησίας και των εκπροσώπων της στο κορυφαίο γεγονός της νεότερης Ελληνικής Ιστορίας, αυτό της Ελληνικής Επανάστασης, μελετάμε εδώ διεξοδικά και οδηγούμεθα σε συμπεράσματα αναφορικά με την αδιαπραγμάτευτη προσφορά των Προεστών και Επισκόπων, κυρίως της Πελοποννήσου, στο Επαναστατημένο Έθνος. Φωτίζουμε έτσι υπό τα φάσμα της μαρτυρικής αυτοθυσίας τους την μεγίστη εθνική και θρησκευτική προσφορά τους στο υπόδουλο Γένος.

Βασιζόμενοι σε ιστορικές πρωτογενείς πηγές αυτοπτών μαρτύρων και διατρέχοντας, αφ' ενός μεν, τα προεπαναστατικά γεγονότα, καθώς και τις προεπαναστατικές κινήσεις των Πελοποννησίων Επισκόπων και Προεστών, αφ' ετέρου, καταγράφοντας την ομηρία με το ακολουθούμενο μαρτύριό τους από την Οθωμανική Διοίκηση, καθώς και τον θάνατο των περισσοτέρων φυλακισθέντων εκ των κακουχιών, καταλήγουμε στην εκτίμηση ότι η επιτυχής έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης οφείλεται στην συνεργεία και αυτοδιάθεση του Κλήρου, των Προεστών και βεβαίως του απλού λαού.

Article info:

Received: November 11, 2021

Correction: January 10, 2022

Accepted: March 17, 2022

Λέξεις Κλειδιά:

Ελληνική Επανάσταση,
Προεπαναστατικά γεγονότα,
Σύναξη Βοστίτσας,
Επίσκοποι και Προεστοί
Πελοποννήσου,
Γρηγόριος Δικαίος ή
Παπαφλέσσας,
Παλαιών Πατρών Γερμανός,
Οθωμανική διοίκηση,
Ομηρία,
Ειρκτή Τρίπολης,
Μαρτυρικός θάνατος.

** α). Εισήγηση στο διεθνές συνέδριο του *Ιδρύματος Εθνικού και Θρησκευτικού Προβληματισμού* για τα 200 έτη από την Ελληνική Επανάσταση (7-11-2021). Θερμές ευχαριστίες εκφράζω από καρδιάς στον Καθηγητή μου κ. *Γεώργιο-Νεκτάριο Λόη*, ο οποίος είχε την ευγενή καλοσύνη να με συμπεριλάβει μεταξύ των ομιλητών του Συνεδρίου. β). Διαμορφωμένη ομιλία στην ενορία Ωλενας, του Δήμου Πύργου, για τους εορτασμούς από τα 200 έτη της εθνικής παλιγγενεσίας και τον μαρτυρικό θάνατο του *Επισκόπου Ωλένης Φιλάρετου*.

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το έτος 2021 αποτελεί ένα έτος ορόσημο γενικότερα για την ανθρωπότητα και ειδικότερα για την χώρα μας. Αυτό οφείλεται στο ότι βρισκόμαστε στην δίνη της πανδημίας, η οποία ενέσκηψε βασανιστικά στην ανθρωπότητα, αλλά και διότι φέτος οι νεοέλληνες, εορτάζουμε τα 200 έτη από την Ελληνική επανάσταση και παλιγγενεσία.

Συνεπώς, το έτος 2021 είναι ένα έτος αναστοχασμού και επαναπροσδιορισμού θέσεων και απόψεων σε σχέση με την εθνική και την θρησκευτική αυτοσυνειδησία μας.¹ Άλλωστε, είναι γνωστό ότι Ελληνισμός και Χριστιανισμός απετέλεσαν μια αδιάσπαστη ολότητα αλληλοεπιδράσεως που χάνεται στα βάθη των αιώνων και φτάνει έως την εποχή μας.² Εξάλλου, είναι περισσότερο από βέβαιο ότι αυτός ο εναγκαλισμός επέφερε έναν *Εκχριστιανισμό του Ελληνισμού* με ό,τι συνεπάγεται αυτό.³ Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί ότι, αφ' ενός μεν, ο άνθρωπος εκ φύσεως είναι θεοκεντρικός και θρησκεύει⁴ και αφ' ετέρου, ότι οι Έλληνες ανέκαθεν, εξ αρχαιοτάτων χρόνων, είχαν εσωτερικές πνευματικές αναζητήσεις προς το υπέρτατο θείον. Προς αυτήν την θέση μάλιστα συνηγορεί το ότι στις Ελληνικές κοινωνίες δεν υπήρξε ποτέ αθεΐα.⁵

Επί του προκειμένου προκρίνεται σε αυτό το σημείο να επισημανθεί ότι εσχάτως παρατηρείται ένα φαινόμενο παραχαράξεως της νεώτερης κυρίως Ελληνικής ιστορίας, εμφιλοχωρώντας στο περιεχόμενό της ποικίλες θέσεις και απόψεις εκ μέρους συγχρόνων ερευνητών, οι οποίοι εν πολλοίς προβάλλουν το σύνθημα ότι πρέπει εν τέλει να «*γραφεί εκ νέου η ιστορία*» ώστε κατ' αυτόν τον τρόπο να παρουσιαστούν τα ιστορικά γεγονότα από μία άλλη οπτική περισσότερο ορθολογιστική. Από τις θέσεις αυτές διαφαίνεται μια προσπάθεια αποδυναμώσεως και αρνητικο-ποιήσεως της προσφοράς της Εκκλησίας και του κλήρου της στα γεγονότα της Εθνικής παλιγγενεσίας και συνάμα την τοποθέτησή τους στην σφαίρα της μυθοπλασίας. Ο λόγος είναι προφανείς και δεν θα σταθούμε επί του παρόντος σε αυτούς.⁶

Προτιθέμενοι ωστόσο να ανασκευάσουμε όλες αυτές τις θέσεις και απόψεις ορισμένων επιστημονικών κύκλων, όπου εργαλειοποιώντας ορισμένους ερευνητές, στοχεύουν στην εκμηδένιση της μακρόχρονης προσφοράς της Εκκλησίας αλλά και της θυσιαστικής μαρτυρίας των κληρικών της, θα αρκεστούμε, αντιδιαστέλλοντας τα παρουσιαζόμενα γεγονότα του θέματός μας, να αποδείξουμε και να φανερώσουμε το αντίθετο. Διότι η αλήθεια είναι αυτή που βοηθά τον άνθρωπο να ελευθερώνει την σκέψη του και έτσι να οδηγείται σε ασφαλή συμπεράσματα.⁷

1 Αναλυτικότερα περί του ανωτέρου θέματος βλ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 1987, 7-12, 23-43 και *passim*, ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 2000, 23-51, ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗΣ 2014, 21-28.

2 Ενδεικτικά πρβλ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 2000, 11-24, ΠΑΣΧΟΣ 2008, 120-132, ΓΛΥΚΑΖΗ-ΑΡΒΕΛΕΡ 2012, 19-21, 70-72.

3 Βλ. την *ad hoc* μελέτη: ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ 2008, 70-168.

4 Ο *Spinoza*, μέσα από τους φιλοσοφικούς στοχασμούς του, αναφέρεται διεξοδικά στην εσωτερική πρωταρχική ανάγκη του ανθρώπου να πιστεύει στο Θεόν. Βλ. αντί άλλων, SCRUTON 2002, 53-98, για μια άλλη οπτική του θέματος βλ. ARMSTRONG 1993, 27-40.

5 Ο *π. Georges Florofsky*, ενστερνιζόμενος αυτές τις θέσεις και απόψεις τονίζει ότι: «*δεν μπορείς να γίνεις Χριστιανός αν πρώτα δεν γίνεις Έλληνας*». Πρβλ. ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 2000, 17-19. Καταγράφεται δε ότι οι Έλληνες αρκετά πρόωρα ασχολήθηκαν με την φιλοσοφική ερμηνεία περί του φαινομένου της υπάρξεως της θρησκείας μέσα στις ανθρώπινες κοινωνίες ήδη από τα τέλη του 5^{ου} αρχάς 6^{ου} π.Χ αιώνος. Βλ. ενδεικτικά ΖΙΑΚΑΣ 1996, 45-46 και *passim*.

6 ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΣ 1995, 41-68.

7 «*γνώσσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς*». Ιωάν. 8, 32.

Επιπρόσθετα, κρίνουμε σκόπιμο εισαγωγικά να αναφέρουμε ότι θα ακολουθήσουμε μία σταδιακή μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος, το οποίο εδώ θα πραγματευτούμε, αναφορικά με τη φυλάκιση αλλά και το μαρτυρικό τέλος των Αρχιερέων και Προκρίτων της Πελοποννήσου, καθότι είναι αναγκαίο να προτάξουμε κάποια κατατοπιστικά ιστορικά στοιχεία και γεγονότα, ώστε να οδηγηθούμε εφοδιασμένοι με τις δέουσες ιστορικές πληροφορίες στο επίκεντρο του παρουσιαζόμενου εδώ θέματός μας. Βασικές πηγές εκ των οποίων θα αντλήσουμε το ερευνητικό υλικό της έρευνάς μας είναι τα ιστορικά και απομνημονευματικά έργα παλαιότερων και σύγχρονων ερευνητών⁸ και κυρίως τα απομνημονεύματα των τριών «δεσμωτών κληρικών», οι οποίοι ως αυτόπτες και αψευδείς μάρτυρες μέσα από τα κείμενά τους μας παρουσιάζουν τα διαδραματισθέντα γεγονότα εντός της φυλακής του Σαραγιού της Τρίπολης. Το εκτενέστατο και εστιαζόμενο στα μαρτύρια των φυλακισμένων Αρχιερέων και Προκρίτων, κείμενο του διακόνου **Ιωσήφ Ζαφειρόπουλου**,⁹ το σύντομο αλλά παραστατικό απομνημόνευμα του **Επισκόπου Ανδρούσης Ιωσήφ**, πρώτου Μινίστορος της Θρησκείας,¹⁰ καθώς και το απλοϊκό στιχούργημα του **Μητροπολίτου Τριπόλεως και Αμυκλών Δανιήλ**,¹¹ αποτελούν τα εκ των ων ουκ άνευ ιστορικά τεκμήρια για το ερευνώμενο εδώ θέμα μας. Κατά την πρόοδο της μελέτης μας θα παραπέμπουμε εκτενέστερα σε αυτά.

Προαναφερθέντα γεγονότα.

Η Πελοπόννησος ως γνωστόν αποτελεί μια προνομιακή περιοχή του Ελλαδικού Χώρου, καθότι στην ευρύτερη περιοχή της χερσονήσου του Αίμου βρίσκεται φύση και θέση σε οχυρωματική θέση αναφορικά με τις πολεμικές συγκρούσεις. Δικαίως ο Στράβων την αποκαλεί «*ακρόπολη όλης της Ελλάδος*»¹² και ο **Σ. Τρικούπης** ως «*θαλασσοτείχιστος*

- 8 Πολύτιμες πηγές για την έρευνά μας αποτελούν τα ιστορικά και ερευνητικά κείμενα των παλαιότερων ερευνητών όπως Ν. Σπηλιάδη, Κ. Δεληγιάννη, Μ. Οικονόμου, Π. Π. Γερμανού, Φωτάκου, Α. Φραντζή, Ι. Φιλήμονος, Α. Γούδα, Ε. Ξάνθου, Σ. Τρικούπη, Δ. Κόκκινου, G. Finlay καθώς και των νεότερων, Α. Βακαλοπούλου, Τ. Γριτσοπούλου, Α. Φωτοπούλου κ.α.
- 9 Ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος ως διάκονος του Μητροπολίτου Τριπόλεως Δανιήλ, συνόδευσε τον επίσκοπό του κατά την ομηρία του στην έδρα της Οθωμανικής διοικήσεως στη Τρίπολη και, κατά συνέπεια, γνωρίζει και καταγράφει εξ ιδίας αντιλήψεως τα διαλαμβανόμενα γεγονότα εντός της φυλακής. Μολονότι το ύφος και η γραφή του συγγραφέως είναι απλοϊκή και ενίοτε επιτηδευμένη, ωστόσο το κείμενο αυτό αποτελεί έως και σήμερα ανεξάντλητη πηγή πληροφοριών για το συγκεκριμένο θέμα. Πρβλ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890.
- 10 Ο Επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ, απετέλεσε μια σημαίνουσα προσωπικότητα, η οποία διεδραμάτισε καθοριστικόν ρόλο στην προεπαναστατική αλλά και μεταεπαναστατική εποχή. Βλ. ενδεικτικά γενικότερα περί αυτού: ΠΑΛΙΟΥΡΑ 2020, 47-68, ΜΠΟΥΓΑΣ 2020, 195-231, ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (α), 132-135, ΒΕΛΑΝΙΔΙΩΤΗΣ 1906, 36 κ. εξ. Το σύντομο και βαθυστόχαστο απομνημόνευμά του αποτελεί σημαντική και αψευδή πηγή για το ερευνώμενο θέμα μας, αφού και ο ίδιος ευρέθη δέσμιος και βασανιζόμενος από τους Οθωμανούς στις σκοτεινές φυλακές της Τρίπολης. Περί του αναφερομένου εδώ κειμένου, βλ. ΒΕΗΣ 1966, 409-432, ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2000-2002, 92-108, ΠΕΤΡΙΔΗΣ 1980, 1054-1060.
- 11 Ο Μητροπολίτης Τριπόλεως Δανιήλ, συνέβαλε καθοριστικά στην οργάνωση αλλά και στην εξέγερση της Ελληνικής Επανάστασης. Άλλωστε, ως Επίσκοπος της έδρας της Οθωμανικής διοικήσεως, ήταν επόμενο να είχε συχνές επαφές με ανώτατα πρόσωπα της Τουρκικής εξουσίας και εκ των πραγμάτων ήταν ο κοντινότερος και ευκολότερος στόχος τους, όπου συχνά εκαλείτο ώστε να δίδει εξηγήσεις για τα μικροεπαναστατικά κινήματα των υπόδουλων Ελλήνων. Ο Επίσκοπος Δανιήλ, ως εκ τούτου, ήταν ένας από τους πρώτους Αρχιερείς, ο οποίος κρατήθηκε όμηρος από τους Οθωμανούς το 1821. Μάλιστα λίγα έτη μετά την απελευθέρωσή του, κατά το έτος 1822, αναρρώνοντας από τις βαριές κακουχίες της ομηρίας τους στην Μονή Επάνω Χρέπας, περιέγραψε τα δεινά της ειρκτηής με ένα έμμετρο στιχούργημα αποτελούμενο από 752 ομοιοκατάληκτους στίχους, το οποίο ονόμασε «*Οι δεσμώται*». Το στιχούργημα αυτό, καιτοι δεν είναι υψηλής ποιητικής αξίας, περιέχοντας πλούσιους βερμπαλισμούς, εντούτοις αποτελεί κείμενο σημαντικής ιστορικής αξίας που μας δίδει σημαντικότερες πληροφορίες για τα γεγονότα της εποχής και συγκεκριμένα για το μαρτύριο των Αρχιερέων και Προεστών στην ειρκτηή της Τρίπολης. Γενικότερα βλ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-1960, ειδικότερα περί του στιχουργήματος βλ. τόμ. ΛΑ, 1960, τεύχ. Γ, σ.σ. 424-443, ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΓΟΡΤΥΝΟΣ 1929, 124-138, ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ (α), 163-181. Εκλογή από 520 στίχους εκδόθηκε σταδιακά στην Φιλολογική Ακρόπολη, τόμ. Α, 1888, σ.σ. 361-363, 375-377.
- 12 «... σχεδόν δέ τι και ακρόπολις έστιν ή Πελοπόννησος τής συμπάσης Ελλάδος ...», ΣΤΡΑΒΩΝ, Γεωγραφικά, Βιβλ. Η, Κεφ. 1.3.

χώρα».¹³ Προς αυτήν την κατεύθυνση συγκλίνουν και τα γεγονότα ότι η Αχαΐα και η Μάνη απετέλεσαν τα δυο βασικά επαναστατικά κέντρα προετοιμασίας του αγώνος. Η πρώτη ήταν πολιτική και διοικητική εστία και η δεύτερη πολεμική, εφόσον η περιοχή της Μάνης δεν πατήθηκε ποτέ από Οθωμανούς κατακτητές, απολαμβάνοντας πλήρη αυτονομία.¹⁴ Επιπρόσθετα, εξ όσον γνωρίζουμε, ο Μοριάς¹⁵ και η Πελοπόννησος εν γένει απετέλεσαν την καρδιά των επαναστατικών γεγονότων, εφόσον από εδώ ξεκίνησε το επαναστατικό κίνημα. Οι πελοποννήσιοι καθώς και όλοι οι Έλληνες είναι γνωστό ότι πολέμησαν δια του Σταυρού και της ρομφαίας και απέκτησαν έτσι την πολυπόθητη ελευθερία τους.¹⁶ Εκτιμούμε ότι σοφά οι εταιριστές της Φιλικής Εταιρείας¹⁷ προτίμησαν την Πελοπόννησο ως το καταλληλότερο έδαφος, έναντι άλλων, για την οργάνωση και δραστηριοποίηση των ποικίλων ενεργειών τους.¹⁸

Επιπλέον, θα πρέπει να μνημονευθεί ότι η Πελοπόννησος, πέραν από τα ανωτέρω γενικότερα πλεονεκτήματα, είχε και ορισμένα ειδικότερα, όπως επί παραδείγματι ότι κατείχε στα όριά της πολυπληθέστερους Έλληνες Χριστιανούς κατοίκους έναντι των ολιγάριθμων μουσουλμάνων σε σύγκριση με άλλες περιοχές, όπως επίσης και ότι αρκετοί από τους Έλληνες αυτούς είχαν αναπτυχθεί εμπορικά και βιομηχανικά και κατά συνέπεια, ήταν εύποροι και διατεθειμένοι να βοηθήσουν στον επικείμενο αγώνα.¹⁹

Μάλιστα ο **G. Finlay** μας πληροφορεί ότι αυτή την εποχή οι Έλληνες διαιρούντο σε κοινωνικές κάστες, οι οποίες ασκούσαν σημαντική επιρροή είτε μεταξύ τους, είτε και με τις οθωμανικές αρχές. Μάλιστα αναφέρει ότι οι Έλληνες διαχωρισμένοι σε τέσσερις κοινωνικές τάξεις, του κλήρου, ανώτερου ή κατώτερου, των προκρίτων, του αστικού πληθυσμού και, τέλος, του αγροτικού πληθυσμού, δημιουργούσαν διάφορους δεσμούς με την Οθωμανική διοίκηση που άγγιζαν τα όρια άλλοτε της αλληλοεξυπηρητήσεως, άλλοτε του μίσους και της εχθρότητας και ενίοτε του προσωπικού συμφέροντος.²⁰

Αναντίρρητα κατόπιν των ανωτέρω είναι περισσότερο από βέβαιο, ότι ο κλήρος και μάλιστα οι Αρχιερείς όπως και οι Προεστοί ή Κοτζαμπάσηδες, απετέλεσαν τους καθοριστικούς παράγοντες της εύρυθμης λειτουργίας των Ελληνικών τοπικών κοινωνιών κατά την μακρόχρονη Οθωμανική υποδούλωση. Καθότι ασκούσαν σημαντική επιρροή, αφ' ενός μεν, στους ομοεθνείς τους και αφ' έτερου, στους αξιωματούχους της τουρκικής διοικήσεως, έχοντας μάλιστα αποκτήσει και ισχυρούς δεσμούς μαζί τους,

13 ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 47.

14 Ibid. 47-48, ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1980, 325-338.

15 Αρχικά Μοριάς ονομάζετο η γεωγραφική περιοχή της Ηλείας, λόγω του μεταξοσκώληκα και της καλλιέργειας των αναρίθμητων μουριών. Από την εποχή του Χρονικού του Μωρέως και μετά, εξαπλώθηκε ο τίτλος αυτός σε όλη την Πελοπόννησο. Βλ. σχετικά: ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, 1992, 2, *Χρονικό του Μωρέως*, εκδ. Εκάτη, στιχ. 1404, 1447, 1579, 4265, πιο αναλυτά πρβλ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΣ. (α), 66-68, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ 1881, 220-222.

16 Είναι κοινότυπο και εκτενώς τονισμένο ότι οι Έλληνες πολέμησαν «*υπέρ πίστεως και πατρίδος*», αλλά αυτό θα είναι πάντα επίκαιρο και διαχρονικό μήνυμα για όλους εμάς τους νεότερους. Πρβλ. ΣΑΘΑΣ 1869, α-β.

17 Γενικότερα περί της Φιλικής Εταιρείας, βλ. ΜΠΟΓΔΑΝΟΠΟΥΛΟΣ (α) όπου και ο σχετικός κατάλογος των Φιλικών. Κυρίως βλ. το κλασικό έργο ΦΙΛΗΜΟΝ 1834, επίσης ΓΟΥΔΑΣ 1872, ΚΑΝΔΥΛΩΡΟΣ 1926, ΞΑΝΘΟΣ 1845, ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1951, 65-78.

18 Πρβλ. ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 160.

19 Βλ. ενδεικτικά, ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 46, ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 75-86, ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1987, 159-206, ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841, 3-10.

20 Βλ. G. FINLAY 2009-I, 54-55, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 161.

λειτούργουσαν τις περισσότερες φορές συνεκτικά και συμβιβαστικά μεταξύ των δύο πλευρών.²¹

Μάλιστα αναφέρεται ότι οι Αρχιερείς και οι Προεστοί της Πελοποννήσου, δύο φορές κατ' έτος, κατά τους μήνες Σεπτέμβριο και Μάρτιο, εκαλούντο από την Οθωμανική διοίκηση για σύσκεψη στην Τρίπολη, όπου ήταν η έδρα της διοικήσεως, καθώς και η πρωτεύουσα της Πελοποννήσου για την εποχή εκείνη, προς επίλυση ποικίλων διοικητικών, φορολογικών και δικαιοδοτικών θεμάτων.²²

Αυτή την φορά όμως η πρόσκληση της Αρχής έμελε να ήταν διαφορετική, εφόσον με την πρόφαση των διαβουλεύσεων ο Καϊμακάμης της Τρίπολης είχε σκοπό, εκτελώντας βέβαια ρητές εντολές της υψηλής Πύλης, να παγιδεύσει και να κρατήσει ομήρους τους Αρχιερείς και Προεστούς της Πελοποννήσου προς αποδυνάμωση των ραγιάδων αλλά κυρίως προς αναχαίτιση των προεπαναστατικών κινήσεων, καταπνίγοντας ταυτόχρονα τις εξεγέρσεις των Ελλήνων.²³

Προεπαναστατικές κινήσεις

Δύο ήταν οι καθοριστικοί παράγοντες που οδήγησαν την Οθωμανική διοίκηση ώστε να κρατήσει όμηρους και, μετά ταύτα, να βασανίσει τους Αρχιερείς και Προκρίτους της Πελοποννήσου στην ειρική της Τρίπολης. Πρωτίστως οι μικροεπαναστατικές κινήσεις των πιο θερμόαιμων Ελλήνων και δευτερευόντως η διέρρευση ορισμένων προεπαναστατικών διεργασιών που έλαβαν χώρα κατά την μυστική συνέλευση της Βοστίτσας.

21 Αναφορικά με το θεσμό των Προκρίτων ή Κοτζαμπάσηδων και την εν γένει συμβολή τους μέσα στις Ελληνικές κοινωνίες και εν προκειμένω της Πελοποννήσου, πρβλ. ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΚΥΡΚΙΝΗ-ΚΟΥΤΟΥΛΑ 1996, 451-453, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ (α) 34-35, ΜΙΧΑΗΛ ΣΑΚΕΛΑΡΙΟΣ 1939, 86-98, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841-IV, 104-130, αλλά κυρίως βλ. την ad hoc μελέτη ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 8-21 και passim, επίσης βλ. και τις σχετικές αναφορές στο ΚΩΝΣΤ/ΝΟΣ ΚΩΤΣΙΟΠΟΥΛΟΣ 2014, 365-375. Επίσης, σχετικά με την συμβολή των Αρχιερέων κατ' αυτή την εποχή και τις διευρυμένες αρμοδιότητές τους, πρβλ. Αρχιμ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 2021, 47-63, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Ενδεικτικότερα βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841-IV, 90-104. Κρίνουμε σκόπιμο εδώ να καταγράψουμε ότι παρατηρείται μια διγλωσσία από ορισμένους ερευνητές αναφορικά με το θέμα της συμβολής και προσφοράς του ανώτερου κλήρου και των Προκρίτων κατά την εποχή αυτή μέσα στις τοπικές κοινωνίες, αφού από ορισμένους ιστορικούς αναφέρεται ότι η Οθωμανική διοίκηση, για να εξυπηρετήσει τα συμφέροντά της, δημιούργησε (έπλασε) μια Ελληνική αριστοκρατική κοινωνική τάξη, η οποία διατηρώντας αγαστές σχέσεις με τους κατακτητές μέσω της εισπράξεως και καταβολής των φόρων προσέβλεπε σε προσωπικά συμφέροντα. Μάλιστα η ομάδα αυτή εχαρακτηριζέτο ως ένα είδος «Τουρκόφιλων Χριστιανών». Ενίοτε οι Κοτζαμπάσηδες εκμεταλλεύοντο τους απλοϊκούς χωρικούς, οι οποίοι εργαζόμενοι χειρονακτικά στα κτήματά τους προσέβλεπαν στην προστασία και στην εύνοιά τους ενώπιον των Τουρκικών αρχών. Πρβλ. G. FINLAY 2009, 54-55, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1980, 305-306. Δέον είναι ακόμα να καταγραφεί το γεγονός το οποίο διασώζεται από ορισμένους ερευνητές αναφορικά με την αντίδραση του Προεστού Σωτήρη Χαραλάμπη, κατά την μυστική σύσκεψη της Βοστίτσας, ο οποίος εξέφρασε την αγωνία του για την ανυπακοή και την έλλειψη σεβασμού των Ελλήνων προς αυτούς μετά την Επανάσταση και αφού οι Έλληνες λάβουν τα όπλα, φανερώνοντας με αυτό τον τρόπο το φόβο και την αγωνία των Προεστών για την ανατροπή και διασάλευση της υφιστάμενης τάξης πραγμάτων μετά την εξέγερση των Ελλήνων. Δεν αποκλείουμε η επισήμανση αυτή να ενέχει και το στοιχείο της υπερβολής. Βλ. ενδεικτικά ΦΩΤΑΚΟΣ 1868, 20-21, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 199-200, ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ (α), 77-78, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1975, 45.

22 Βλ. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1960, 46, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 210.

23 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-I, 132 και passim.

Οι Τούρκοι ήδη είχαν αρχίσει να ανησυχούν έντονα και συνακόλουθα να πιέζουν την αρχή ώστε να αναλάβει κατασταλτικά και προληπτικά μέτρα κατά των ραγιάδων και των προετοιμασιών τους για εξέγερση.²⁴ Και μολονότι οι κατά τόπους Προεστοί και Αρχιερείς με τεχνάσματα προσποιούμενοι ότι δεν συνέβαινε τίποτε το επιληψίμο κατεύναζαν την τιμωρητική οργή των Οθωμανικών αρχών, εντούτοις οι άνθρωποι της διοικήσεως είχαν ενημερωθεί από ορισμένους πληροφοριοδότες περί των σημαντικών προεπαναστατικών προετοιμασιών, κινήσεων και διεργασιών των Ελλήνων.²⁵

Η Οθωμανική διοίκηση πληροφορήθηκε το ότι ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης έφτασε από την Ζάκυνθο στην Μάνη,²⁶ όπως επίσης και την κάθοδο του Γρηγορίου Δικαίου ή Παπαφλέσσα στην Πελοπόννησο και άρχισε να ανησυχεί έντονα.²⁷ Οι υποψίες των Τούρκων όμως άρχισαν να εδραιώνονται περισσότερο όταν πλέον έμαθαν για τα συμβάντα της στρατολόγησης στην περιοχή της Ηλείας και την κατασκευή πυρίτιδας στους ανακαινισμένους μπαρουτόμυλους της Δημητσάνας των αδελφών Σπηλιωτόπουλων.²⁸ Τις υποψίες των Τούρκων εξέθρεψαν έτι μάλλον οι γενικευμένες και μεθοδευμένες επιθέσεις και σφαγές των Ελλήνων κατά αξιωματούχων της τουρκικής διοικήσεως, όπως επί παραδείγματι του Βοεβόδα των Καλαβρύτων Αρναούτογλου, αλλά και άλλων Οθωμανών.²⁹ Ακολούθως, ορισμένοι κληρικοί, είτε από αφέλεια είτε μεθοδευμένα, μετέφεραν πληροφορίες προς τους Τούρκους αναφορικά με τα διατρέξαντα γεγονότα στην μυστική συνέλευση της Βοστίτσας.³⁰

Εκ των προαναφερθέντων καθίσταται σαφές ότι πλέον οι κατακτητές ήταν βέβαιοι πως οι ραγιάδες ετοιμάζαν την επανάστασή τους και συνακόλουθα για να αντικρούσουν και καταπνίξουν τις κινήσεις τους απεφάσισαν να καλέσουν τους Αρχιερείς και Προκρίτους της περιοχής, με απώτερο σκοπό να τους φυλακίσουν προς αποδυνάμωση των Ελλήνων. Άλλωστε, η τουρκική αρχή, οσάκις αντιλαμβάνετο επαναστατικές κινήσεις, συνήθιζε προς διασφάλισή της να συλλαμβάνει και να κρατά ομήρους.³¹

Η μυστική συνέλευση της Βοστίτσας

Πράγματι είναι πέραν από κάθε ιστορική αμφισβήτηση το ότι η μυστική συνέλευση της Βοστίτσας (Αίγιο) ήταν καθοριστικής σημασίας για τα διαλαμβανόμενα γεγονότα πριν αλλά και κατά την έναρξη της Επανάστασης.³²

24 Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 16-17, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1980, 323.

25 Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 163.

26 ΦΩΤΑΚΟΣ 1858, 1-20, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 167.

27 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 90-92, 132.

28 Βλ. G. FINLAY 2009, 190-193, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 17, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 207, ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ (α), 78, Κρίνουμε σημαντικό εδώ να αναφέρουμε ότι, εκτός από την περιοχή της Δημητσάνας και στην περιοχή της Ηλείας, στην ορεινή περιοχή της Δίβρης, είχαν μετατραπεί οι πέντε περίπου νερόμυλοι της περιοχής σε μπαρουτόμυλοι κατασκευάζοντας πυρίτιδα. Καταγράφεται δε ότι ο έμπορος και προύχοντας της Δίβρης Αγγελής Πετραλιάς, μετέτρεψε αυτούς σε μπαρουτόμυλους εφοδιάζοντας με μπαρούτι τα στρατεύματα του Γ. Σίσινη, του Π. Μήτσου και του Θ. Κολοκοτρώνη κ.α. Μάλιστα μαρτυρείται ότι και οι μοναχοί της κάτω Μονής Δίβρης είχαν μετατρέψει ένα μύλο που είχαν στην κατοχή τους, που μέχρι και σήμερα λέγεται «καλογερικός» σε ταμπακόμυλο, όπου επεξεργάζοντο τον καπνό σε ταμπάκο. Πρβλ. ΝΙΚΟΣ ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1994, 121-123.

29 Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 29-30, G. FINLAY 2009, 193-194, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 29, ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 10, 20-24, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 146, 150.

30 Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 17, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 172.

31 ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 49, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 18, επίσης βλ. ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 272-273.

32 Βλ. αντί άλλων, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1975, 38-48. Οφείλουμε βέβαια να καταγράψουμε, καιτοι η άποψή μας είναι διαφορετική, πως ορισμένοι ιστορικοί υπογραμμίζουν την ολοκληρωτική αποτυχία της μυστικής συσκέψεως της Βοστίτσας, βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2020, 96.

Εφόσον σε αυτή αποφασίστηκαν συν τοις άλλοις, αφ' ενός οι πιθανές ημερομηνίες της ενάρξεως της Επανάστασης (25 Μαρτίου, 23 Απριλίου ή 21 Μαΐου)³³ και αφ' ετέρου οι σχετικές προεπαναστατικές κινήσεις στις οποίες θα έπρεπε να προβούν οι σύνεδροι, εταυριστές για την ανέφελη προετοιμασία του αγώνα.

Όλα αυτά βέβαια μετά από θυελλώδεις συζητήσεις και αντεγκλήσεις μεταξύ των συμμετεχόντων στην σύσκεψη, διότι ομολογείται από όλες σχεδόν τις πηγές ότι στη Βοστίτσα συναντήθηκαν δύο αντίθετοι κόσμοι, που είχαν όμως ένα κοινό όραμα και στόχον, την απελευθέρωση της Πατρίδος.³⁴ Από την μία, ο παρορμητισμός και η επιπολαιότητα που καλούσε σε εξέγερση τους πάντες και εκπροσωπούσε ο ορμητικός και ενθουσιώδης Παπαφλέσσας και, από την άλλη, ο σκεπτικισμός, η σύνεση και εν μέρει ο δισταγμός, που εκπροσωπούσε ο Παλαιών Πατρών Γερμανός και οι λοιποί Προεστοί.³⁵

Αρχικά στην σύναξη του Ισμαηλίου απεφασίσθηκε η κήρυξη της Επανάστασης στην Πελοπόννησο υπό τον Αλ. Υψηλάντη και προς αυτόν τον σκοπό εξουσιοδοτήθηκε ως απεσταλμένος της αρχής, αλλά και ως Πατριαρχικός έξαρχος για να μην κινεί τις υποψίες των Οθωμανών, ο Παπαφλέσσας να μεταβεί στην Πελοπόννησο ώστε να προετοιμάσει το έδαφος και συνάμα να μεταφέρει τις σημαντικές αυτές αποφάσεις στους Προεστούς της περιοχής.³⁶ Άξιο αναφοράς είναι ότι ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας, καίτοι ήταν αμφίσημη προσωπικότητα, συντέινει καθοριστικά στην έναρξη του Επανάστατικού κινήματος όπως θα διαπιστώσουμε κατωτέρω.³⁷ Αμέσως μετά την άφιξή του στην Πελοπόννησο, καλεί τους Αρχιερείς και Προκρίτους της περιοχής ώστε να συγκεντρωθούν συσκεπτόμενοι περί του πρακτέου, παραμερίζοντας τις όποιες ελάσσονος σημασίας διαφορές τους και τα μεταξύ τους πάθη.³⁸

Συνακόλουθα, όλοι οι Προεστοί της Βορειοδυτικής Πελοποννήσου³⁹ συγκεντρώθηκαν στο αρχοντικό του Ανδρέα Λόντου στην Βοστίτσα, ώστε να ακούσουν τις θέσεις και απόψεις του Παπαφλέσσα, μεταφέροντος βέβαια και το μήνυμα του Αλ. Υψηλάντου και στην συνέχεια να αποφασίσουν για το πως θα πορευτούν. Η μυστική αυτή σύναξη

33 Κατάλληλη ημερομηνία για να κινηθεί ο αγώνας είχε οριστεί η 25η Μαρτίου, ωστόσο, εάν δεν είχαν προετοιμαστεί δεόντως προς αυτό οι αγωνιστές και δεν είχαν ωριμάσει αρκετά τα πράγματα, τότε θα εκκινούσε μία από τις άλλες δύο. Οι ημερομηνίες αυτές είναι εξόχως συμβολικές διότι ταυτίζονται ταυτόχρονα με σημαντικές Χριστιανικές εορτές. Βλ. σχετικά, ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ 1980, 318, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972-73, 48, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 102-103, Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, σ. 79, Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 110-111, ΦΩΤΑΚΟΣ 1858, 22-24, ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ 1868, 21.

34 ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1975, 44-45, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ-ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2020, 32-33.

35 Για περισσότερα σχετικά με το θέμα βλ. ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1975, 43-45, ΕΥΑΝΘΙΑ ΜΠΕΝΤΕΒΗ 2018, 118, ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΤΖΑΚΗ 2015, 108-110, ΈΦΗ ΑΛΛΑΜΑΝΗ 2015, 79-80.

36 Πρβλ. G. FINLAY 2009 -Ι, 189, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 192-193, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 22, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 163-165, ΦΩΤΑΚΟΣ 1868, 15, ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ (α), 77.

37 Περί των ποικίλων και αντιφατικών απόψεων και θέσεων ως προς την προσωπικότητα του Παπαφλέσσα βλ. ενδεικτικά, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851-ΙV, 261, ΦΩΤΑΚΟΣ 1868, 1-10, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1834-Ι, 227-251, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΓΟΥΔΑΣ 1872, 145-180, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ 2020, 83-96, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 192-193, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 95-96, 327-328, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 2007, 15-36 και *passim*.

38 ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, 1972-73, 26, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 91-96. Ο Αθανάσιος Φωτόπουλος καταγράφοντας αρκετές ετεροαναφορές, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι η σύναξη της Βοστίτσας δεν υποκινήθηκε αποκλειστικά και μόνο από την παρουσία και τις κινήσεις του Παπαφλέσσα, εφόσον από πριν οι Προεστοί είχαν αποφασίσει να οργανώσουν μια τέτοια συνάντηση ώστε να προβούν σε απαραίτητες ενέργειες για την προετοιμασία του αγώνα. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 197, επίσης βλ. σχετικά και Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 92-93.

39 Είναι απορίας άξιο ότι η Ηλεία δεν εκπροσωπήθηκε στην σύσκεψη της Βοστίτσας, ούτε από τον Επίσκοπό της, ούτε από κάποιον Προεστό των δύο μεγαλύτερων Βιλαετιών της περιοχής, ήτοι αυτό της Γαστούνης ή εκείνο του Πύργου.

διήρκησε τέσσερες μέρες, (26-29 Ιανουαρίου 1821) κατά τις οποίες πραγματοποιήθηκαν πέντε συνεδρίες, οι οποίες υπήρξαν θυελλώδεις.⁴⁰ Ως ευλογοφανή αιτία για την σύναξη οι σύνεδροι προέβαλαν την δικαιολογία, ότι συναθροιστήκαν προς επίλυση κτηματικής διαφοράς μεταξύ της Μονής Ταξιαρχών και της Μονής του Μεγάλου Σπηλαίου, ώστε κατ' αυτόν τον τρόπο να διασκεδάσουν τις υποψίες της Οθωμανικής διοικήσεως και κυρίως του Βοεβόδα της Βοστίτσας, ο οποίος αντελήφθη την παρουσία όλων αυτών των επίσημων εκπροσώπων των Ελλήνων και ρωτούσε επισταμένως ώστε να πληροφορηθεί περί της συνάξεώς τους.⁴¹

Σύμφωνα με την μαρτυρία του πρωτοσυγκέλλου Χριστιανουπόλεως Αμβροσίου Φραντζή, ο οποίος συνόδευε τον Επίσκοπό του στην σύναξη, σε αυτή συμμετείχαν οι Αρχιερείς: Π. Π. Γερμανός, Κερνίτσης Προκόπιος, Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ο Παπαφλέσσας και οι Προεστοί Σωτήρης Χαραλάμπης, Ασημάκης και Ανδρέας Ζαΐμης, Ασημάκης Φωτήλας, Ιωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, Ανδρέας Λόντος, Σωτήρης Θεοχαρόπουλος και Ιωάννης Παπαδόπουλος.⁴²

Ο Παπαφλέσσας προσπαθεί με έντονο ύφος να πείσει τους συσκεφθέντες ότι όλα είναι έτοιμα για την έναρξη του αγώνα, μεταφέροντας και τις οδηγίες της αρχής. Ο αντίλογος προέκυψε άμεσα, κυρίως από τον Π. Π. Γερμανό, ο οποίος έθεσε στον Παπαφλέσσα 5 (κατ' άλλους 11) ερωτήματα αναφορικά με την ετοιμότητα του αγώνα.⁴³ Η συζήτηση δεν άργησε να λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και να οδηγηθεί σε αψιμαχία μεταξύ των δύο ανδρών. Ο Π. Π. Γερμανός αποκαλεί τον Παπαφλέσσα «άνθρωπο απατεών και εξωλέστατο»,⁴⁴ καθώς επίσης και ο Ανδρέας Ζαΐμης χαρακτηρίζει τα επιχειρήματά του «ως άστατα και ιδιοτελή».⁴⁵ Τον τελευταίο λόγο τον είπε βέβαια ο παρορμητικός Παπαφλέσσας, ο οποίος φοβέρισε τους παρισταμένους ότι θα συγκεντρώσει πολεμιστές και θα κινήσει μόνος του τον αγώνα.⁴⁶

Συνακόλουθα η μυστική σύσκεψη, ολοκληρώθη μεν με δυσκολίες αλλά έλαβε σημαντικές αποφάσεις, με τους συνέδρους να καταλήγουν αρχικά στην αναβολή και όχι στην ματαίωση της Επανάστασεως⁴⁷ και στον περιορισμό του ρηξικέλευθου Παπαφλέσσα στην Μονή της Σιδηρόπορτας, καθώς και στην σύνταξη και αποστολή σχετικών επιστολών προς τις ξένες δυνάμεις, ώστε να πληροφορηθούν περί της προετοιμασίας του αγώνα.⁴⁸

40 AMBROSIOΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-I, 97-98.

41 Ibid, 96-97.

42 Ίσως να μετείχαν και ο Σπυρίδων Χαραλάμπης και ο Χαράλαμπος Μπερούκας, πρβλ. Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 10, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1834-I, 355, AMBROSIOΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-I, 95, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972-73, 36. Δεν αποκλείεται και η μετοχή των Ηγουμένων Μ. Σπηλαίου, Αγίας Λαύρας και Ταξιαρχών, βλ. ΕΥΑΝΘΙΑ ΜΠΕΝΤΕΒΗ 2018, 112.

43 ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972-73, 38-39, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 10.

44 «...ὁ δὲ Δικαῖος ἄνθρωπος ἀπατεὼν καὶ ἐξωλέστατος περὶ μηδενὸς ἄλλου φροτίζων εἰμῆ τίνι τρόπῳ νά ἐρεθίσῃ τὴν ταραχὴν τοῦ ἔθνους, διὰ νά πλουτίσῃ ἐκ τῶν ἀρπαγῶν...». Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 23, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΣ 2020, 99, ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ-ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2020, 33.

45 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 198.

46 Βλ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 170.

47 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 200.

48 AMBROSIOΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-I, 100-101, ΞΦΗ ΑΛΛΑΜΑΝΗ 2015, 83.

Τέλος, οι συμμετέχοντες Επίσκοποι και Προεστοί επιφορτίστηκαν να πληροφορήσουν τους υπόλοιπους Προκρίτους και Αρχιερείς της Πελοποννήσου,⁴⁹ περί των πρακτικών της συσκέψεως και κυρίους να τους γνωρίσουν το ΙΑ' άρθρο των πρακτικών,⁵⁰ το οποίο ήταν καθοριστικό για τις μετέπειτα κινήσεις τους.

Το ΙΑ' άρθρο, που ενδιαφέρει άμεσα την έρευνά μας, ήταν σαφέστατο και κατατοπιστικό. Όριζε: «Εάν προσκληθούν (οι Αρχιερείς και Προεστοί) από την οθωμανική διοίκηση να προσέλθουν στην Τριπολιτσά για να δώσουν εξηγήσεις, εφόσον είχε μαθευτεί το μυστικό της εταιρείας και της συνελεύσεως, τότε θα έπρεπε να αποφύγουν την μετάβασή τους εκεί. Αν η αρχή επέμενε με συνεχείς προσκλήσεις τότε ο καθένας θα έπρεπε να καταφύγει σε ασφαλές μέρος, συνεννοούμενος με τους υπολοίπους.⁵¹ Επίσης, θα έπρεπε να βρουν μια ευλογοφανή δικαιολογία ότι, δήθεν θα πηγαίνουν στην Κωνσταντινούπολη προς συνάντηση του Σουλτάνου, ώστε να διαμαρτυρηθούν για την κακή μεταχείρισή τους και εν συνεχεία να μεταβούν στις Κυκλάδες μέχρι να λάβουν οδηγίες από την Ρωσία και την Ευρώπη».⁵²

Δυστυχώς όμως κατά το μάλλον ή ήττον, δεν τηρήθηκαν τα συμφωνηθέντα και έτσι συνακόλουθα οι περισσότεροι Αρχιερείς και Προεστοί της Πελοποννήσου οδηγήθηκαν ως όμηροι και δέσμιοι στις φυλακές της Τρίπολης.

Η ΟΜΗΡΙΑ ΤΩΝ ΑΡΧΙΕΡΕΩΝ ΚΑΙ ΠΡΟΚΡΙΤΩΝ

«...Μά πώς πρέπει νά αρχίσω ἢ νά γράψω τά ἐκεῖ
Μήτ' ἐγὼ δέν τό ἡξέυρω μήτε χρόνος δέν ἀρκεῖ.
Ὅτι κἀν θελήσει γράψει τήν αἰτίαν φυλακῆς
ντρέπομαι καί μόνο λέγω ὅτι τύχης ἦν κακῆς...».⁵³

Εἶναι ευεξήγητο λοιπόν έχοντας υπόψη μας όλα τα προαναφερθέντα ότι η οθωμανική διοίκηση εκ των πραγμάτων θα ελάμβανε ανάλογα προληπτικά μέτρα ώστε, από την μία, να διασφαλίσει την ηρεμία των υπηκόων της και, από την άλλη, να κατασβέσει κάθε μικρή επαναστατική σπίθα, η οποία θα μπορούσε να ανάψει με ανεξέλεγκτες

49 Ο Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως Γερμανός, εξουσιοδοτήθηκε προκειμένου να ενημερώσει σχετικά με τις αποφάσεις της μυστικοσυνελεύσεως της Βοστίτσας τους: Θεόδωρο Δελιγιάννη, Πέτρο Μαυρομιχάλη, μπέη της Μάνης καθώς και τον Επίσκοπο Μονεμβασίας Χρυσανθο. Βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 109, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ 1971, 4-6. Ωστόσο, νομίζοντας ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο κρίσιμα και κατεπείγοντα, επέστρεψε κατ' ευθείαν στην επαρχία του χωρίς να ειδοποιήσει, ως όφειλε, τους Προκρίτους. Πρβλ. Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 25.

50 Ως προς την τήρηση και διάσωση των πρακτικών της συνελεύσεως, οι γνώμες των ερευνητών δίστανται. Ο Γριτσόπουλος, καίτοι καταγράφει ότι οι αποφάσεις διετυπώθηκαν εγγράφως, ωστόσο θεωρείται ένας από τους βασικούς αμύντορες της απόψεως ότι δεν τηρήθηκαν πρακτικά και, αν τηρήθηκαν, τότε σίγουρα δεν διεσώθησαν. Βλ. ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1972-73, 36-37, 44. Ο Γ. Παναγόπουλος, θεωρούμε ότι πραγματοποίησε φιλότιμη προσπάθεια αποδείξεως του αντιθέτου. Πρβλ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ 1974, 49-58, όπου και οι σχετικές παρατηρήσεις του Γριτσόπουλου. Επιπλέον, εκτιμούμε ότι θα πρέπει να τηρήθηκαν πρακτικά. Στην άποψη αυτή συγκλίνουμε, αφ' ενός μεν, εκ του ότι γίνεται επισταμένως λόγος από τους ιστορικούς για το περίφημο ΙΑ' άρθρο των πρακτικών της συνελεύσεως, αφ' ετέρου δε ο πλέον ακριβολόγος, ως αυτόπτης μάρτυρας, Αμβρόσιος Φραντζής, αναφέρεται στα πρακτικά της συνεδριάσεως περισσότερο από επτά φορές. Βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 101, 109-111, 116, 144 και *passim*. Γενικότερα περί της τηρήσεως πρακτικών ομοίως βλ. ΕΥΑΝΘΙΑ ΜΠΕΝΤΕΒΗ 2018, 112, 120-121.

51 Βλ. ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 52, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 101-102, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1965, 170, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 14.

52 Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 25.

53 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, «Οι δεσμώται», στίχ. 15-19, Γ. Π. ΚΟΥΡΝΟΥΤΟΣ (α), 166.

διαστάσεις. Χωρίς δεύτερη σκέψη και όπως ήταν αναμενόμενο, το Φεβρουάριου του 1821, ο Καϊμακάμης του Μοριά Mehmed Salih (Μεχμέτ Σαλήχ), γενίτσαρος και έμπειρος πολεμιστής αλλά και διοικητής, έλαβε διαταγή από την Πύλη να κατασφάζει όλους τους Αρχιερείς και Προκρίτους της Πελοποννήσου, ενώ αρχικά τους φυλάκιζε, με απώτερο στόχο και σκοπό να μείνει ακέφαλος ο χριστιανικός λαός και έτσι να κατευνάσουν τον επαναστατικό αναβρασμό.⁵⁴ Εξάλλου, ήταν αδύνατο να προβούν σε ένα γενικευμένο αποτέλεσμα όσο και αν προσπάθησαν να περιορίσουν την ορμητική δύναμη των κλεφτών που δρούσαν στην περιοχή⁵⁵ και, συνεπώς, ο εύκολος στόχος ήταν οι Αρχιερείς και οι Προεστοί.

Άξιο αναφοράς είναι ότι η απόφαση αυτή της αρχής εκρατήθη ως εφτασφράγιστο μυστικό σε στενό κύκλο ανώτατων Τούρκων αξιωματικών, ώστε να μην διαρρεύσει και ειδοποιηθούν τα υποψήφια θύματα από Τούρκους φίλους τους.⁵⁶

Η πρόσκληση

*«Εἰς τοὺς χίλιους ὄμως χρόνους εἴκοσι ἀπὸ Χριστοῦ
ἓνα καὶ ὀκτακοσίους τὸν καιρὸν κάθε πιστοῦ
τὸ ἐσπέρας ἐνθυμοῦμε ἔγινε ἡ προσταγὴ
τῆς Κυριακῆς τὴν νύκτα οὗτος ἡ διαταγὴ...».⁵⁷*

Κατ' ακολουθίαν των ανωτέρω στα μέσα Φεβρουαρίου ο Καϊμακάμης της έδρας, έστειλε έγγραφες επιστολές, προσκλήσεις με τους ταχυδρόμους της εποχής, (Τάτταρους) προς τους Αρχιερείς και Προεστούς της Πελοποννήσου, χωρίς να αναφέρει συγκεκριμένο λόγον,⁵⁸ απλώς τονίζοντας την ανάγκη της παρουσίας τους στην Τρίπολη ώστε να συσχεφτούν προς επίλυση ποικίλων διοικητικών και φορολογικών θεμάτων.⁵⁹ Εξάλλου, δεν ήταν η πρώτη φορά που επροσκαλούντο για κάτι τέτοιο. Δύο φορές κατ' έτος, όπως αναφέραμε, κάθε εξάμηνο, συγκεντρώνοντο στην έδρα για αυτό τον σκοπό.

Προκειμένου να επιτευχθεί η μεγαλύτερη δυνατή προσέλευση των επισήμων φορέων των πόλεων και των επαρχιών, εξεδόθη από την οθωμανική αρχή έγγραφη διαταγή και προς τους κατά τόπους Τούρκους διοικητές (Βοεβόδα-Καδή), σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να μεριμνήσουν για την απρόσκοπτη και χωρίς χρονοτριβή προσέλευση των Προεστών και Αρχιερέων στην καθέδρα.⁶⁰

Εν τω μεταξύ, το δίλημμα ήταν διττό και προφανές και στις δύο πλευρές. Από την μία οι Οθωμανοί ήταν αποφασισμένοι ότι, εάν οι επίσημοι προσκεκλημένοι έφθαναν στην Τρίπολη, υπακούοντας στην πρόσκλησή τους, θα τους κρατούσαν όμηρους. Εάν δε παρήκουαν τότε είχαν την δύναμη να τους συλλάβουν και να τους τιμωρήσουν.⁶¹

54 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 205-206, Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 116-117, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1859, 122, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 172, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 22-25, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 17.

55 Για τους Κλέφτες και τους Αρματολούς και την δράση τους βλ. Δ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ (α), 7-108, ΙΩΑΝΝΗΣ ΧΑΤΖΗΦΩΤΗΣ 2002, 159-167.

56 Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 205-206.

57 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, στίχ. 20-24, 166.

58 Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 12, ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 301.

59 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 7, G. FINLAY 2009, 191, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 20, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 22, 26,

60 ΦΩΤΑΚΟΣ 1858, 13-14, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839- I, 124.

61 G. FINLAY 2009, 191.

Από την άλλη, οι Έλληνες, γνώριζαν ότι εάν μεν μετέβαιναν στην Τρίπολη, οι Τούρκοι θα τους κρατούσαν ως ομήρους και ενδεχομένως θα τους δολοφονούσαν, αφού είχαν πληροφορηθεί τα πάντα. Από την άλλη εάν δεν μετέβαιναν θα ξεκινούσαν γενικευμένες σφαγές κατά των απλών χριστιανών.⁶² Συνακόλουθα τα ερωτήματα ήταν εύλογα, αλλά και η αμφιταλάντευση ορισμένων προσκληθέντων δεδομένη.⁶³

Η άφιξη

*«Τῇ δεκάτῃ ἴσως τότε τοῦ Μαρτίου τοῦ μηνός
Καί ἑννέα ὄλος τρέμω καί καιρός ἦν σκοτεινός».*⁶⁴

Από τις αρχές μέχρι και τις 9 Μαρτίου κατέφθασαν στην Τρίπολη σχεδόν όλοι οι προσκληθέντες Επίσκοποι και Πρόκριτοι της Πελοποννήσου.⁶⁵ Οχτώ (8) ήταν συνολικά οι αφιχθέντες Αρχιερείς στην έδρα της οθωμανικής διοικήσεως, συμπεριλαμβανομένου και του επιχωρίου Μητροπολίτου Τριπόλεως Δανιήλ, οι οποίοι από κοινού με τους Προεστούς των επαρχιών τους αρχικά εμφανίστηκαν ενώπιον του Καϊμακάμη.⁶⁶ Σύμφωνα με τον Ιωσήφ Ζαφειρόπουλο, πρώτος στην Τρίπολη κατέφθασε ο Επίσκοπος Μονεμβασίας Χρυσάνθος με τον εκ Μάνης Προεστό Αναστάσιο Μαυρομιχάλη.⁶⁷ Οι υπόλοιποι Αρχιερείς που αφίχθησαν στην καθέδρα σύμφωνα με την σειρά προσελεύσεως τους ήταν: ο Ανδρούσης Ιωσήφ, ο Δημητσάνης Φιλόθεος, ο Ναυπλίου Γρηγόριος, ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός, ο Κορίνθου Κύριλλος και ο Ωλένης Φιλάρετος.⁶⁸

Καθώς και οι: Παπαλέξης Οικονόμος, Θεόδωρος Δεληγιάννης, Ιωάννης Τομαράς, Αντώνιος Καραπατάς, Ιωάννης Βιλαέτης, Πανάγος Κυριακός, Αναγνώστης Κωστόπουλος, Ανδρέας Καλαμογδάρτης, Μήτρος Ροδόπουλος, Σωτήριος Νοταράς, Ιωάννης Περρούκας, Γιαννούλης Καραμάνος, Αναγνώστης Κοπανίτσας, Μελέτιος Μελετόπουλος και Νικόλαος Γεωργακόπουλος.⁶⁹

62 Βλ. ενδεικτικά: ΕΥΑΝΘΙΑ ΜΠΕΝΤΕΒΗ 2018,120, ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 301.

63 Προς επίρρωση της θέσεώς μας αυτής, μνημονεύουμε εδώ το γεγονός ότι ο *Θεοδωράκης Δεληγιάννης*, ο οποίος είχε λάβει από τους πρώτους την εντολή να αφιχθεί στην Τρίπολη, επροβληματίζετο εάν θα έπρεπε να μεταβεί ή όχι. Έτσι ζήτησε την συμβουλή του Μητροπολίτη Χριστιανουπόλεως Γερμανού, ο οποίος, σημειωτέον, μετείχε στην σύναξη της Βοστίτσας και γνώριζε τα ορισθέντα του ΙΑ' άρθρου των Πρακτικών. Παρόλα αυτά, ο Επίσκοπος Γερμανός, τον συμβούλευσε να μεταβεί στην Τρίπολη διότι εάν έπραττε αντίθετα, η πράξη του θα τον ενοχοποιούσε και έτσι θα χειροτέρευε έτι περισσότερο την κατάσταση. Και συνεπώς οι Οθωμανοί, έχοντας υπόνοιες θα κινούσαν σφαγές κατά του άμαχου πληθυσμού. Πρβλ. ειδικότερα, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 172-173, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 114. Εξάλλου, και ο ίδιος ο Μητροπολίτης Χριστιανουπόλεως Γερμανός, μολοντί γνώριζε τα αποφασισθέντα στη σύναξη της Βοστίτσας, κατέφθασε από τους πρώτους στην Τρίπολη, προβάλλοντας το αυτόθυσιαστικό πνεύμα του. Βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 124-125, ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 9.

64 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, στίχ. 21-22, 166.

65 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 210-211.

66 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 129-130.

67 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890,8.

68 Πρβλ. προχείρως στο ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-1960, 569, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ 1971, 1-11.

69 Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 20-21, Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 26, Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 174, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 129-130, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 173. Επίσης βλ. σχετικά, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΠΑΝΙΤΣΑΣ 1998, 91-106.

Ο Π. Π. Γερμανός, ο Επίσκοπος Κερνίτσης Προκόπιος όπως επίσης και οι Προεστοί Καλαβρύτων, Βοστίτσας και Αχαΐας, φοβούμενοι ότι θα ενοχοποιηθούν για την σύσκεψη της Βοστίτσας, δεν προσήλθαν στην Τρίπολη, προσποιούμενοι ότι θα επισκεφτούν τον Σουλτάνο στην Πόλη, μολονότι η Τουρκική αρχή συνεχώς τούς προσκαλούσε να προσέλθουν το ταχύτερο.⁷⁰

Μετά από αλληπάλληλες οχλήσεις της Οθωμανικής αρχής, αλλά και τα αποσταλλέντα γράμματα των συγκεντρωθέντων Αρχιερέων και Προεστών στην Τρίπολη, εν τέλει ο Π. Π. Γερμανός, ο Προεστός της Βοστίτσας Ανδρέας Λόντος και οι λοιποί, συναντήθηκαν στα Καλάβρυτα ώστε να συσχεφτούν πώς να πράξουν. Για να κερδίσουν χρόνο, ο Π. Π. Γερμανός προσεποιήθη ότι έπασχε από ρευματισμούς και έτσι αναπόφευκτα ευρίσκετο κλινήρης. Ταυτόχρονα, επινόησε το τέχνασα του επίπλαστου γράμματος, σύμφωνα με το οποίο φίλος τους Οθωμανός εκ Τρίπολης, τους ενημέρωνε να μην προσέλθουν στην καρέδρα διότι θα σφαγιαστούν. Κατά τα σχεδιασθέντα του Π. Π. Γερμανού, ξεκίνησαν στις 9 Μαρτίου όλοι οι συγκεντρωθέντες στα Καλάβρυτα για την Τρίπολη. Καθ' οδόν όμως τους συνήντησε δήθεν ταχυδρόμος (άνθρωπος ορισμένος από αυτούς) που τους ενεχείρισε το επίπλαστο γράμμα και αφού κοινοποίησαν το περιεχόμενό του στον Τούρκο συνοδό τους, τότε ευθύς αμέσως λοξοδρόμησαν προς την Αγία Λαύρα, ώστε να συσχεφτούν για τις μετέπειτα κινήσεις τους.⁷¹

Πρέπει να σημειώσουμε ότι, οι προσελθόντες στην έδρα της Οθωμανικής διοικήσεως Αρχιερείς και Προεστοί, δεν γνώριζαν τα συμφωνηθέντα στην Βοστίτσα και πιο συγκεκριμένα το ΙΑ' άρθρο αυτής. Εξάλλου, προς την άποψη αυτή συγκλίνουμε και από το γεγονός, το οποίο διασώζει ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος, όπου αναφέρει ότι οι συγκεντρωθέντες στην Τρίπολη, εφόσον αντελήφθησαν την κρισιμότητα της καταστάσεως, απέστειλαν επιστολή με μοναχό από την Μονή του Μεγάλου Σπηλαίου προς τον Π. Π. Γερμανό, ώστε να τους πληροφορήσει γιατί αυτοί δεν προσέρχονται στην Τρίπολη.

Ο Γερμανός τούς απάντησε απευθυνόμενος προς τον Επίσκοπο Χριστιανουπόλεως, ο οποίος, σημειωτέον, μετείχε στην σύναξη της Βοστίτσας και, συνεπώς, γνώριζε τα οριζόμενα του ΙΑ' άρθρου των πρακτικών, υπενθυμίζοντάς του την υποχρέωση, την οποία είχε αναλάβει να ενημερώσει τους μη μετέχοντες Αρχιερείς και Προκρίτους των επαρχιών Καρύταινας, Φαναρίου, Μυστρά, Καλαμάτας, Ηλείας και Αρκαδίας, για τα συμφωνηθέντα, θεωρώντας τον μάλιστα υπεύθυνο για αυτό. Τότε ο Χριστιανουπόλεως εδέχθη τις έντονες διαμαρτυρίες του Μητροπολίτου Τριπόλεως Δανιήλ, του Παπαλέξη Οικονόμου καθώς και του Θεόδωρου Δεληγιάννη.⁷²

Ο Χριστιανουπόλεως Γερμανός όμως, μολονότι γνώριζε τα ορισθέντα του ΙΑ' άρθρου των πρακτικών της Βοστίτσας, προτίμησε να μεταβεί στην Τριπολιτσά ώστε αυτοθυσιαστικά να προσφέρει την ζωή του γλιτώνοντας έτσι τους χριστιανούς από την σφαγιαστική ορμή των Τούρκων.

70 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 9, ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ 1956, 173.

71 Βλ. Π. Π. ΓΕΡΜΑΝΟΣ 1900, 26-27, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 138-141, ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 55-56, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 26, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΧΡΟΝΟΠΟΥΛΟΣ 2012, 42-53, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

72 Βλ. ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 9, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-1960, 570, υπ. 3.

Η φυλάκιση

«...Καί φανερά ἐπρόσταξε, κάτω νά κατεβῶμεν
στοῦ μπᾶς ἀγᾶ τήν φυλακήν, ἀφεύκτως νά βρεθῶμεν.
Νά κατεβῶμεν παρευθύς, Κυριακῆς Ἑσπέρας
Θωμᾶ τοῦ Ἀποστόλου μας, ἐκείνης τῆς ἡμέρας».⁷³

Τις πρώτες ημέρες μετά την άφιξη των Αρχιερέων και Προεστών, εκ μέρους των Οθωμανών κρατήθηκαν τα προσχήματα. Οι προσελθόντες εκρατούντο μεν ως όμηροι αλλά με κάποια σχετική ελευθερία.⁷⁴ Η Οθωμανική διοίκηση όμως τεχνηέντως προσπαθούσε επίμονα να πείσει και τους υπολοίπους επισήμους να προσέλθουν περιμένοντας κυρίως την προσέλευση των Προεστών της Αχαΐας και της Ηλείας, τους οποίους θεωρούσαν ως πλέον επίφοβους και επικίνδυνους.⁷⁵

Πολύ σύντομα όμως, δεν άργησε να αλλάξει κατεύθυνση η τουρκική διοίκηση. Από την μία, η απροθυμία των υπόλοιπων Αρχιερέων και Προεστών να προσέλθουν στην Τρίπολη και από την άλλη, τα αλλεπάλληλα χτυπήματα των ραγιαδων κατά υψηλόβαθμων Οθωμανών, οδήγησαν τους Τούρκους να εξοργιστούν και έτσι στις 20 Μαρτίου να οδηγήσουν τους ομήρους στην φρικτή ειρκτή του Σαραγιού.⁷⁶

Ιδιαίτερας μεταχειρίσεως και εκτός φυλακής έτυχαν ο Αναστάσιος Μαυρομιχάλης, ο Ανδρέας Καλαμογάρτης καθώς και ο Μήτρος Ροδόπουλος, ο οποίος μάλιστα αλλαξοπίστησε και έτσι απέφυγε τη φυλάκιση και τα μαρτύρια.⁷⁷

Ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος με γλαφυρόν τρόπο παρουσιάζει την φρικτή εκείνη φυλακή του Σαραγιού στην οποία εκρατήθησαν ως δέσμιοι οι Αρχιερείς και Προεστοί⁷⁸ καθώς επίσης και ο Ιωάννης Φιλήμων, αναφέροντας: «...τουρκικόν δεσμωτήριόν έστιν υπόγειον πανταχόθεν τετειχισμένον, ούδέποτε δεχόμενον νέον άέρα, άμυδρῶς φωτιζόμενον δι' ύψηλοῦ τινός θυριδίου σιδηροῦ, άνευ δαπέδου, μικρᾶς χωρητικότητας, άείποτε ύγρόν, πάντοτε άκαθάριστον, βαρέως δυσῶδες πληθῶς έντόμων καί ζωϋφίων αυτόχρημα τόπος κολάσεως. Τοιοῦτον ήν τό δεσμωτήριον έν ῶ ώς άλλοι κακοῦργοι, οί άρχιερείς καί προεστῶτες δεκαοκτώ τόν άριθμόν καί ισάριθμοι ύπηρέται αύτῶν έρρίφθησαν καί συνεδέθησαν άπαντες από τοῦ τραχήλου διά κρίκων».⁷⁹ Οι σχολιασμοί περιττεύουν.

73 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, *Στιχούργημα*, στίχ. 125-128, 168.

74 ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 301-302.

75 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2015, 218, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 21.

76 Βλ. Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 148, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 151-153, Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 219.

77 Βλ. Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 90, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-Ι, 152, ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 29-30, 64-65, επίσης βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2000-2002, 100.

78 Μάλιστα ο συγγραφέας της περιγραφής των δεινών των ομήρων, διασώζει εκτός από την εκτενέστατη περιγραφή και σχεδιάγραμμα της φυλακής, πρβλ. ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 30-31.

79 ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1861-ΙV, 204-205.

Το μαρτύριο

*«Νά κατεβῶμεν μέσα κεί πού εἶναι τό σκοτάδι
νά ἐνδυσθῶμεν τά δεσμά Δευτέρα ἐβδομάδι
νά δοῦμεν μέ τά μάτια μας κολαστηρίων πλήθη
τούς βαρυτάτους ἄλυσους, κούτζουρα τά συνήθη».⁸⁰*

Αρκούντως σημαντικά είναι αυτά που αναφέρει ο Φιλήμων, προκειμένου να παρουσιάσει το μαρτύριο των φυλακισθέντων ομήρων, γράφοντας ότι, *δεν υπάρχει ακριβής περιγραφή των δεινοπαθημάτων και όσα από τις 17 Απριλίου και επί πέντε μήνες υπέστησαν οι Αρχιερείς και Προεστοί σε εκείνη την σκοτεινή φυλακή.*⁸¹ *«Ο θάνατος ευρίσκει τον άνθρωπο άπαξ και τον απαλλάσσει εκ των μεριμνών του προσκαίρου κόσμου. Τους μάρτυρας εκείνους ο θάνατος τους εβασάνιζε συνεχώς, ημέρας και νυκτός, χωρίς και να λυτρώνει αυτούς»,* γράφει ο Γριτσόπουλος.⁸²

Οι φυλακισθέντες στοιβάχτηκαν σε εκείνη την στενή, υγρή και σκοτεινή φυλακή από τους Οθωμανούς και ευθύς αμέσως τους τοποθέτησαν στο λεγόμενο «κούτσοуро». Το γνωστό όργανο βασανισμού για την εποχή, δηλαδή, ένα μακρύ ξύλο με οπές όπου οι τύραννοι, έθεταν τα πόδια των ομήρων, ώστε από το άνοιγμα να σχίζεται το σώμα του βασανιζόμενου.⁸³ Εκτός αυτού, οι βασανιστές πέρασαν από το λαιμό των Αρχιερέων και Προεστών μια βαριά αλυσίδα με κρίκους, η οποία συνέδεε όλους με αποτέλεσμα αν κάποιος ήθελε να μετακινηθεί θα έπρεπε να σηκωθούν όλοι από κοινού.⁸⁴ Η στενότητα της ειρκτής δεν μπορούσε να χωρέσει όλους τους φυλακισθέντες. Γι' αυτό τον λόγο οι Οθωμανοί, παρέλαβαν 18 δούλους και υπηρέτες των φυλακισθέντων και αφού τους οδήγησαν σε μία μεγάλη αυλή πλησίον στην φυλακή τους εκτέλεσαν.⁸⁵

Ενίοτε οι βασανιστές Τούρκοι, για να δυσκολέψουν έτι περαιτέρω τα δεσμά των φυλακισθέντων, έριχναν εντός της φυλακής και άλλους φυλακισμένους, πληγωμένους με ανίατες πληγές, ώστε δια της κακοσμίας να γίνεται ανυπόφορη η ατμόσφαιρα της ήδη στενής φυλακής. Άλλοτε, τους έριπταν από τον απάνω όροφο, ο οποίος ήταν σαθρός, ακαθαρσίες και στάχτες την ώρα που έτρωγαν το λιγοστό φαγητό τους ώστε να βασανίζονται ακόμα και κατ' αυτή την ιδιαίτερη στιγμή.⁸⁶

Γράφει σχετικά ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος: *«... εκ τής μεγίστης δέ ταύτης στενοχωρίας άένναος ιδρώς έρρειεν ποταμηδόν εκ τών σωματών αυτών, έξ οῦ τά ένδύματα αυτών έσάπησαν. Τοσοῦτον δέ πλήθος φθειριών και φθειριδίων άνεπτύχθη, ώστε ό μέγας πώγων έκάστου έφάινετο λευκότατος διά τά έπ' αυτού πολυπληθή ζωύφια. Ο δε επί τοῦ αύχένος κρίκος ιστάμενος .... διά την τριβήν, τό βάρος και τόν ιδρωῦτα διέκοψεν αυτά και έκειτο πλέον επί τοῦ κρέατος».*

80 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, *Στιχούργημα*, στίχ. 129-132, 168.

81 Βλ. προχείρως, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1861-IV, 204-205.

82 ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-1960, 574.

83 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 32, Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 219.

84 Παραστατικότητα και με λεπτομέρειες ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος αναφέρεται στον τρόπο αυτό του βασανισμού των φυλακισμένων, παρέχοντας και σχετικό σχεδιάγραμμα του τρόπου του αλυσοδοσίματος. Μάλιστα αναφέρει ότι αν κάποιος εκ των δεσμωτών με τις αλυσίδες, (270 οκάδων, δηλαδή 350 κιλών) εχρειάζετο να σηκωθεί ώστε να προσεγγίσει το λεγόμενο «σαρδελοβάρελον», δοχείο το οποίο ευρίσκεται σε μία γωνία της φυλακής, για την φυσική ανάγκη τους, θα έπρεπε όλοι οι δεσμώτες να μετακινηθούν ταυτόχρονα. Πρβλ. ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 32-33, επίσης βλ. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 219, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1861-IV, 205, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 238-239, ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 302.

85 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-I, 152, υπ. 1, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2000-2002, 100-101.

86 Βλ. ενδεικτικά, Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 220, Ν. ΣΠΗΛΙΑΔΗΣ 1851, 239.

Επιπρόσθετα ο Επίσκοπος Ανδρούσης Ιωσήφ, δέσμιος και αυτός στην φρικτή ειρκτή της Τρίπολης με γλαφυρόν τρόπο καταγράφει: «... ἐμείναμεν ἄσιτοι, ἄποτοι· ποῦ τροφή; Ποῖος ἐδύνατο νά πλησιάσῃ; Καί ἂν εἴχωμεν ποῖος ἐδύνατο νά φάγῃ; Τά πρωινά δεινά μας ἦτον ἀρραβῶνες τῶν τῆς ἐσπέρας κακῶν μας ... ὅθεν ἐξωμολογήθημεν αὐθις καί μεταλάβομεν τῶν ἀχράντων μυστηρίων καί περιεμένομεν ἰδεῖν τό τέλος ... Ἡ ὀλκή αὐτῆς ἦτο ὀκάδες ἑκατόν ὀγδοήκοντα ἄνευ τῶν κουλούρων τῶν ἐπί τόν τράχηλον ἡμῶν .... Διηνύσαμεν τήν νύκτα καθώς καί πᾶσαν τήν ἡμέραν ἄσιτοι, κλαίοντες καί τόν θεόν ἱκετεύοντες ... ἤρχοντο εἰς τό παράθυρον τῆς φυλακῆς καί ἀφοῦ μας ὕβριζαν μέ τάς πλέον αἰσχράς ὕβρεις καί ἐπαπεύλουν σκληρότατα, μᾶς κατέπτυσαν καί ἀνεχώρουν .... Οἱ ψύλοι, οἱ κόρυες, αἱ ψύραι, μυλιούνια μας ἐβασάνιζον, αἱ κακοπάθειαι, οἱ φόβοι, τά μέλλοντα τόσον μᾶς κατηφάνισαν ὥστε σκέλετρα γεγόναμεν, τό δέρμα ἐκώλυσεν εἰς τά ὀστά μας καί ἀπέβημεν ἀγνώριστοι. Τό πλατύ καί μακρύ γένειόν μου ἀπεκόπη ἀπό τήν ἄλλυσον. Ὑποκάμισον ἐπτά μῆνας δέν ἠλλάξαμεν. Ἐκεῖ εἰς τήν φυλακὴν περιέπεσον εἰς τό πάθος τῆς ποδαλγίας· αὐτό τό ὀψώνιον μοί ἐδωρήσατο ἡ χρυσοῦ φυλακή μας καί ἄλλα σωματικά ἀρρωστήματα».⁸⁷

Το τέλος

«Ἐκεῖ τότε ἀπέθανεν ὁ ἅγιος Ναυπλίου Ἄνθρωπος μεταδοτικός, ἄνθρωπος καλοῦ βίου. Ὁ Χριστιανουπόλεως αἴφνης ἐκ γῆς μετέβη Ἄνθρωπος ἀγιώτατος οἴμοι πῶς τῷ συνέβη. Τότε ὁ Δημητσάνης μου, ἐκ τῆς ἐμῆς πατρίδος Ποιμὴν ὁ ἀγιώτατος ἐκείνης τῆς μερίδος. Ἐκ τῶν χειρῶν Ἀγαρηνῶν ὁμοίας καταδίκης Τῆς ὀλεθρίου φυλακῆς, θανατηφόρου φρίκης».⁸⁸

Εκ των προαναφερθέντων αβίαστα συμπεραίνουμε ότι οι φυλακισθέντες ὄμηροι ευρίσκοντο πλέον εγγύτατα στον θάνατο. Ο ένας κατόπιν του άλλου, εξηντλημένοι από τις κακουχίες και τα μαρτύρια, υπέκυπταν στο θάνατο. Ορισμένοι πέθαναν στην φυλακή και οι άλλοι λίγο μόλις μετά την απελευθέρωσή τους.

Αξίζει δε να μνημονευθεί ότι ο Οθωμανοί βλέποντας τον κλειώ να στενεύει μετά την πολιορκία της Τριπολιτσάς, άλλαξαν πλευση και άρχισαν να επισκέπτονται τους δεσμώτες ζητώντας την μεσολάβησή τους ώστε να σωθούν.⁸⁹ Τώρα τούς ήθελαν περισσότερο ζωντανούς παρά νεκρούς. Ήταν όμως αργά.⁹⁰

Πρώτος απεβίωσε ο Μητροπολίτης Μονεμβασίας, από λοιμική νόσο και από τις κακοπάθειες.⁹¹ Μέσα σε μία νύκτα πέθαναν: οι Μητροπολίτες Ναυπλίου, Χριστιανουπόλεως και Δημητσάνης ενώ οι φυλακισθέντες Προεστοί πέθαιναν ὁ ένας μετά τον άλλον. Οι Μητροπολίτες Ανδρούσης, Τριπόλεως, Ωλένης και Κορίνθου διέφυγαν προς στιγμή τον κίνδυνο, αλλά ορισμένοι εξ αυτών ὀλίγον μετά την απελευθέρωσή τους

87 Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2000-2002, 96, 99-101, 105.

88 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, *Στιχοῦργημα*, στίχ. 631-644, 178.

89 Βλ. Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 222, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-1960, 575.

90 ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 216, ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 68, ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 303-304.

91 ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ 1971, 1-3.

πέθαναν από τις κακουχίες και τα μαρτύρια.⁹² Κρίνουμε σκόπιμο εδώ να αναφέρουμε ότι από κοινού με τους Αρχιερείς και τούς Προεστούς στον θάνατο οδηγήθηκαν από τις κακουχίες και τα μαρτύρια και ορισμένοι Διάκονοι και Ιερείς, οι οποίοι συνόδευαν τους Επισκόπους τους και αναπόφευκτα φυλακίστηκαν και αυτοί όπως, ο Ιεροδιάκονος του Χριστιανοπόλεως, ο Πρωτοσύγκελος του Επισκόπου Ανδρούσης Χρύσανθος κ.α.⁹³

Ο Μαρτυρικός Θάνατος του Επισκόπου Ωλένης Φιλάρετου

Κατόπιν των ανωτέρω λεχθέντων, είμεθα σε θέση να γνωρίζουμε ότι οι Προεστοί της Ηλείας καθώς και ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος δεν μετείχαν στη μυστική σύσκεψη της Βοστίτσας και συνακόλουθα δεν γνώριζαν τα συμφωνηθέντα και δη τα ορισθέντα του ΙΑ' άρθρου των πρακτικών της συνελεύσεως.⁹⁴ Ως εκ τούτου, μετά την πρόσκληση της Οθωμανικής διοικήσεως, ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος έσπευσε να παρουσιαστεί άμεσα ενώπιον της αρχής στην Τριπολιτσά, ώστε να διασκεδάσει τις υποψίες των Τούρκων, κατευνάζοντας την εκδικητική ορμή τους και έτσι κρατήθηκε όμηρος μεταξύ των υπολοίπων.⁹⁵

Ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος κατήγετο από την Κωνσταντινούπολη και ήταν μέτοχος ικανής παιδείας αλλά και στολισμένος με πολλές αρετές. Ο Αμβρόσιος Φραντζής καταγράφει περί αυτού: «Φιλάρετος Μητροπολίτης Ωλένης εκ Κωνσταντινουπόλεως, μέτοχος παιδείας, μεγαλοπρεπής καί στολισμένος μέ διάφορα προτερήματα. Έφυλακίσθη μετά τών λοιπών Αρχιερέων έν Τριπόλει τό 1821».⁹⁶

Το κοσμικό όνομά του ήταν Αναγνώστης Αρβανίτης⁹⁷ και εκ των πηγών πληροφορούμεθα ότι είχε μνηθεί στην Φιλική Εταιρεία⁹⁸ και μάλιστα ήταν ιδιαίτερα προσεκτικός ως προς τις ενέργειές του αλλά και ένας εκ των πρωτεργατών της ενάρξεως του αγώνα του 1821.⁹⁹

Στο πηδάλιο της Επισκοπής Ωλένης βρέθηκε για 17 συναπτά έτη, από το 1804 έως τις αρχές της Ελληνικής Επανάστασεως το 1821, όπου και εφυλακίσθη. Η ποιμαντική πνευματική και κοινωνική προσφορά του στη δύσκολη και σκληρή χρονική περίοδο της σκλαβιάς προς τους κατοίκους της Ηλείας είναι αδιαμφισβήτητη.¹⁰⁰

92 Βλ. σχετικά, Μ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ 1873, 222, ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 67- 74, επίσης πρβλ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ 1952, 96-98.

93 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 67- 74.

94 Δεν είναι ιστορικά εξακριβωμένο γιατί οι Προεστοί και ο Επίσκοπος της επαρχίας της Ηλείας δεν συμμετείχαν στην μυστική σύσκεψη της Βοστίτσας, μολονότι σε αυτή μετείχαν σχεδόν όλοι οι εκπρόσωποι της Βορειοδυτικής Πελοποννήσου, όπως π.χ. ο Μητροπολίτης Χριστιανοπόλεως Γερμανός κ.α.

95 Βλ. προχείρως, ΗΛΙΑΣ ΤΟΥΤΟΥΝΗΣ-ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ 2021, 34, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1958-196, 569.

96 ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841-VI, 98.

97 Βλ. Μ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2017, 1053.

98 Ο Αμβρόσιος Φραντζής καταγράφει στην Ιστορία του ότι ο Ωλένης Φιλάρετος αγνοούσε το μυστήριο και τα μυστικά της Φιλικής Εταιρείας. Βλ. ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841-VI, 98. Ωστόσο ο Φωτάκος διευκρινίζοντας το θέμα αναφέρει: «Ο Έπίσκοπος ούτος ήτο πολύ προσεκτικός εις τά τής εταιρείας καί εκ τών εναρτέων». ΦΩΤΑΚΟΣ 1888, 307. Επίσης βλ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΗΛΕΙΑΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ 1928, 15-16, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1989-1990, 273-274, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΡ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 139.

99 Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 173-174.

100 Αναλυτικότερα πρβλ. Codex Vaticanus Graecus, 2498, 340-342, ΚΩΝΣΤ/ΝΟΣ Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1991, 42-43, ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΗΛΕΙΑΣ ΑΝΤΩΝΙΟΣ 1928, 15-16, Αρχιμ. ΦΙΛΑΡΕΤΟΣ ΣΠΑΝΟΠΟΥΛΟΣ 2009, 288-296, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, επίσης βλ. Εκκλησιαστική Αλήθεια, τόμ. 29, 1908, 245, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1992, 105-106.

Σημαντική υπήρξε η παρουσία του και στα Εκκλησιαστικά δρώμενα του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, εφόσον απαντάται να υπογράφει Πατριαρχικά έγγραφα αυτής της εποχής.¹⁰¹

Ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος προσπαθούσε να διατηρεί αγαστές σχέσεις με τους κατακτητές Οθωμανούς, λειτουργώντας μάλιστα τις περισσότερες φορές συνεκτικά μεταξύ Ελλήνων και Τούρκων, ενδιαφερόμενος μονίμως για τη διασφάλιση της ήρεμης ζωής των Ελλήνων Χριστιανών.¹⁰² Δεν έλειψαν βέβαια και οι περιπτώσεις όπου η ποιμαντορία του δεν έμεινε αδιατάρακτη από τους κατακτητές.¹⁰³

Άξιο μνείας είναι ότι τον Επίσκοπο Ωλένης Φιλάρετο κατά την ομηρία του στην Τρίπολη τον συνόδευαν ο Ιεροδιάκονός του Ιωαννίκιος¹⁰⁴ και ο Προεστός του Πύργου Ιωάννης Βιλαέτης, ο οποίος εξήλθε μεν από την φυλακή αλλά μετά από 15 ημέρες απέθανε από τις κακουχίες.¹⁰⁵

Ο έτερος Προεστός της Ηλείας και ηγετική μορφή του Βιλαετίου της Γαστούνης, Γεώργιος Σισίνης,¹⁰⁶ διέφυγε την σύλληψη και την ομηρία από τους Οθωμανούς, χάριν της φιλικής σχέσης του με τον Π. Π. Γερμανό,¹⁰⁷ ο οποίος τον ειδοποίησε εγκαίρως και δεν μετέβη στη Τρίπολη, αποφεύγοντας τα χειρότερα.¹⁰⁸

Όπως και προελέχθη, οι κατά τόπους Αρχιερείς ήταν στην κυριολεξία για τους κατακτητές τα εξιλαστήρια θύματα καθώς και οι πιο πρόσφοροι όμηροι έτσι ώστε να κρατούνται ως υποχείριοι οι απλοί κάτοικοι κάθε περιοχής.¹⁰⁹ Ως εκ τούτου, και ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος, βρέθηκε σιδηροδέσμιος με την βαριά αλυσίδα εντός της ειρκτής της Τριπολιτσάς από κοινού με τους υπόλοιπους Προεστούς και συνεπισκόπους του, ως εξιλαστήριο θύμα της οργής των Οθωμανών.

101 Βλ. ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΓΕΔΕΩΝ 1889, 99, 106, 114, 121 και passim.

102 ΒΥΡΩΝ ΔΑΒΟΣ 1993, 38-39, ΚΩΝΣ/ΝΟΣ Γ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 2003, 152-153, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΟΠΟΥΛΟΣ 1950, 71-72, ΝΤΙΝΟΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ 2008-I, 598.

103 Άξιο ιδιαίτερης αναφοράς είναι το ότι σε βιβλίο της βιβλιοθήκης της Ιεράς Μονής Παναγίας Βλαχέρνας, υπάρχει ενθύμημα, το οποίο αναφέρει: «1818 δεκεμβριου προτη, εφρασι ο φιλαρετος». (sic). Από αυτό εικάζουμε ότι ενδεχομένως ο Επίσκοπος Φιλάρετος να είχε συλληφθεί και πάλιν από τους Οθωμανούς πριν από την ομηρία του στην Τριπολιτσά, προφανώς για την γενικότερη δράση του. Άλλωστε, ανεφέρθη και ανωτέρω, ότι οι Τούρκοι όταν αντιλαμβάνοντο μικροεξεγέρσεις, συνελάμβαναν ομήρους καταπνίγοντας με αυτό τον τρόπο το προετοιμαζόμενο κίνημα. Βλ. ΝΤΙΝΟΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ 2008-II, 1174, Μ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2017, 1054.

104 Οι πηγές δεν μας πληροφορούν για την τύχη του Ιεροδιακόνου Ιωαννίκιου. Ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος αναφέρει μόνον ότι αυτός από κοινού με τον Ιεροδιάκονο του Επισκόπου Τριπόλεως Ιωσήφ και του Επισκόπου Μονεμβασίας Γρηγόριο, εμφανίστηκαν ενώπιον του Καϊμακάμη, ώστε να δώσουν ορισμένες πληροφορίες και διευκρινήσεις περί των ομήρων. Βλ. ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 24.

105 Αντί άλλων, βλ. περί του Ιωάννου (Γιαννάκη) Βιλαέτη, Κ. ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗΣ 1954, 173-174, 268, ΦΩΤΑΚΟΣ 1888, 53, Μ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ 2017, 201-202, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 77-80.

106 Περί του Γεωργίου Σισίνη βλ. προχείρως, ΤΑΣΟΣ ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ 1998-1999, 600-610, ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1861-III, 33-36.

107 Βλ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΜΙΧΑΗΛΑΡΗΣ-ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 2020, 42-43.

108 Ο Γεώργιος Σισίνης ξεκίνησε επιδεικτικά με αρκετά υποζύγια μετά την πρόσκληση της Οθωμανικής διοικήσεως για την Τρίπολη, από κοινού με τους δύο υιούς του, τους οποίους θα άφηνε στην Πάτρα για σπουδές. Ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές, ο Π. Π. Γερμανός με προσωπικό γράμμα τον ειδοποίησε ώστε να μη μεταβεί καθόλου στην έδρα του Πασά, διότι θα κρατηθεί ως όμηρος. Κατ' άλλους ιστορικούς, τον συνάντησε καθ' οδόν και με το συνθηματικό σημείωμα, το οποίο έλεγε «που υπάγεις;» ο Σισίνης αντελήφθη την πλεκτάνη των Τούρκων και λοξοδρομώντας διέφυγε αρχικά στα μέρη της Πηνείας και κατόπιν στο Μετόχι της Μανωλάδας. Βλ. σχετικά, ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ 1995, 212, υπ. 54, ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ 1860, 57, ΤΑΚΗΣ ΚΑΝΔΥΛΩΡΟΣ 1926, 362, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1839-II, 147, ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΑΡΑΖΙΩΤΗΣ 1981, 18, ΗΛΙΑΣ ΤΟΥΤΟΥΝΗΣ-ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ 2021, 34-35.

109 ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 273.

Πολύ νωρίς, όπως μας πληροφορούν οι πηγές, ο Επίσκοπος Φιλάρετος άρχισε να ασθενεί εντός της φυλακής,¹¹⁰ αφ' ενός μεν, από τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, τον υποσιτισμό, την ασιτία, τις κακουχίες, την δυσοσμία και αφ' ετέρου από τα φρικτά βασανιστήρια που τον καθυπέβαλλαν οι βασανιστές Τούρκοι, από κοινού με τους υπόλοιπους δεσμώτες, όπως το «κούτσουρο», τις βαριές αλυσίδες κτλ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα ο Ωλένης Φιλάρετος, γρήγορα να οδηγηθεί στον θάνατο.

Άλλωστε όλοι τους εν ολίγοις ήταν ζωντανοί νεκροί από την πολύμηνη εξάντληση.¹¹¹ Λίγο μετά την απελευθέρωσή του και στην χαραυγή της αλώσεως της Τροπολιτσάς από τους Έλληνες, στις 8 Σεπτεμβρίου του 1821, ο Ωλένης Φιλάρετος, παρέδωσε το πνεύμα στον δημιουργό Θεό του.¹¹² Σύμφωνα με τον Ιωσήφ Ζαφειρόπουλο, ο Εθνομάρτυρας Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος, ενταφιάσθη πλησίον του Ιερού Ναού Αγίου Νικολάου, ο οποίος βρίσκεται σε υψόμετρο Βορειοδυτικά της Πόλεως της Τρίπολης.¹¹³

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Γερμανός Ιστορικός **Niebuhr** αναφέρει ότι: «Ο συγγραφέων τήν ιστορία τής έαυτοῦ πατρίδος ιερόν πρός αὐτή έκπληροί χρέος».¹¹⁴ Συνακόλουθα, η εισήγησή μας αυτή αποτελεί ιερό χρέος απέναντι σε όλους αυτούς που θυσιάστηκαν για την Πατρίδα μας ώστε εμείς σήμερα να μπορούμε να απολαμβάνουμε τα αγαθά της ελευθερίας

Συμπερασματικά, οδηγούμεθα πως, μολονότι ο **G. Finlay** αναφέρει ότι: «...η Ελληνική Επανάσταση ήτο εμφαντικώς έργο του λαού»,¹¹⁵ εκ των προαναφερθέντων συνάγεται ότι εν τέλει η επιτυχής έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης οφείλεται εν πολλοίς στην συνεργασία τεσσάρων κυρίως παραγόντων. Του κλήρου, ανώτερου και κατώτερου, των μεγάλων οπλαρχηγών, των Προεστών και Προκρίτων και βέβαια του λαού. Αλλά κυρίως στην θυσιαστική αυτοδιάθεσή τους. Άλλωστε, και **F. Pouqueville** ομολογεί πώς «η Ελληνική Επανάσταση δεν ήτο αυτοσχέδιο».¹¹⁶

Εν κατακλείδι, αν όλοι οι προαναφερθέντες δεν είχαν ποτίσει με το αίμα τους το δένδρο της πολυπόθητης ελευθερίας και δεν είχαν εμπυχώσει με το παράδειγμά τους τον απλό λαό, ίσως σήμερα η Ελλάδα να μην ήταν σε αυτή την αξιοπρεπή θέση και ενδεχομένως εμείς οι Νεοέλληνες να μην αναπνέαμε τον ελεύθερο και δημοκρατικό αέρα της πατρίδος μας. Συνεπώς, σε όλους αυτούς αρμόζει, αν μη τι άλλο, τιμή και δόξα.

110 ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΤΡΙΠΟΛΕΩΣ ΔΑΝΙΗΛ, *Στιχοúrρημα*, στίχ. 433-4436, 174.

111 ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 304.

112 ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΒΟΛΙΝΗΣ 1952, 98, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΑΤΕΣΗΣ 1971, 9-10, ΠΕΤΡΟΣ ΓΕΩΡΓΑΝΤΖΗΣ 1985, 304. Ο Φωτάκος υποστηρίζει ότι ο Ωλένης Φιλάρετος πέθανε εντός της φυλακής από τις κακουχίες και τα μαρτύρια, βλ. ΦΩΤΑΚΟΣ 1888, 307. Ενώ ο Ιωσήφ Ζαφειρόπουλος, τον οποίο θεωρούμε και πιο αξιόπιστο ως αυτόπτη μάρτυρα των γεγονότων, καθώς και ο Αμβρόσιος Φραντζής, υποστηρίζουν ότι πέθανε έξω από την φυλακή λίγο μετά την απελευθέρωσή του. πρβλ. ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 72-74, ΑΜΒΡΟΣΙΟΣ ΦΡΑΝΤΖΗΣ 1841-IV, 98. Βλ. επίσης και ΙΩΑΝΝΗΣ ΦΙΛΗΜΟΝ 1861-IV, 204.

113 ΙΩΣΗΦ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ 1890, 74.

114 *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, εκδ. Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. 6, λήμμα: *Νήμπορ (Niebuhr) Μπάρτολντ Γκέοργκ* (1776 - 1831).

115 G. FINLAY 2009-I, 191.

116 F. Pouqueville 1890, 202.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Armstrong Karen (1993): *A History of God*.

Finlay G. (2009)-I: *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. 1, εκδ. Ίδρυμα Βουλής των Ελλήνων.

Rouqueville F. (1890): *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Β Αθήναι.

Scruton Roger (2002): *Spinoza, A very short Introduction*, Oxford.

Αλλαμάνη Έφη (2015): «Άφιξη στην Πελοπόννησο του Αρχιμ. Γρηγορίου Δικαίου», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Εκδοτικής Αθηνών, τόμ. 27.

Αναστόπουλος Νικόλαος (1989-1990): «Οι Φιλικοί του Νομού Ηλείας», *Επετηρίς Εταιρείας Ηλειακών Σπουδών*, τόμ ΣΤ, Εν Αθήναις.

Αναστόπουλος Νίκος (1994) : *Η Δίβρη Ηλείας στο διάβα των αιώνων*, εκδ. Βιβλιοθήκης του Πνευματικού Κέντρου της Πανελληνίας Εκπολιτιστικής Ένωσης Λαμπειών.

Αντώνιος, Μητροπολίτης Ηλείας (1928): *Η Επισκοπή Ηλείας δια των Αιώνων*, Αθήνησι.

Ατέσης Βασίλειος, Μητροπολίτης πρ. Λήμνου (1971): «Εθνομάρτυρες Αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος από το 1821-1869», *Θεολογία*, τόμ. ΜΒ.

Βακαλόπουλος Απόστολος (1951): «Συμβολή στην ιστορία και οργάνωση της Φιλικής Εταιρείας», *Ελληνικά*, τόμ. 12, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Απόστολος (1980): *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Ε΄, Θεσσαλονίκη.

Βακαλόπουλος Απόστολος (α): «Επαρχιακή διοίκηση», *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. 23, εκδ. Εκδοτικής Αθηνών, 34-45.

Βέης Νίκος (1966): «Εκ των καταλοίπων», *Byzantinisch Neugriechische Jahrbucher*, 409-432.

Βελανιδιώτης Ιεζεκιήλ (1906): *Ιωσήφ ο Ανδρούσης, όμηρος δεσμοφόρος εν Τριπολιτζά, Μινίστρος της Θρησκείας και του Δικαίου κατά τον αγώνα 1770-1844*, Αθήναι.

Βοβολίνης Κωνσταντίνος (1952): *Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας*, Αθήναι.

Βουρνάς Τάσος (α): *Ιστορία της Νεότερης και σύγχρονης Ελλάδος*, τόμ. Α΄, εκδ. Πατάκη.

Γεδεών Μανουήλ (1889): *Κανονικά Διατάξεις, Επιστολαί, Λύσεις, Θεσπίσματα των Αγιωτάτων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως από Γρηγορίου του Θεολόγου μέχρι Διονυσίου του από Ανδριανουπόλεως*, τόμ. Β, Εν Κωνσταντινουπόλει.

Γεωργαντζής Πέτρος (1985): *Οι Αρχιερείς και το Εικοσιένα*, Ξάνθη.

Γλύκαζη-Αρβελέρ Ελένη (2012): *Γιατί το Βυζάντιο*; εκδ. Μεταίχμιο.

Γούδας Αναστάσιος (1872): *Βίοι Παράλληλοι, Συνεταιρισμός*, τόμ. Ε΄.

Γριτσόπουλος Τάσος (1958-1960): «Μητροπολίτης Αμυκλών και Τριπολιτζάς Δανιήλ Παναγιωτόπουλος» *Θεολογία*, τόμ. ΚΕ΄ 1958, 395-410, τόμ. ΚΘ΄ 1959, 568-582, τόμ. Α΄ 1959, 115-130, 235-269, τόμ. ΛΑ΄ 1960, 303-314, 424-443.

Γριτσόπουλος Τάσος (1972-73): «Η εις Βοστίτζαν μυστική Συνέλευσις των Πελοποννησίων ηγετών, 26-29 Ιανουαρίου 1821», *Μνημοσύνη*, τόμ. Δ, εν Αθήναις.

Γριτσόπουλος Τάσος (1975): «Η μυστική συνέλευση της Βοστίτζας και η Ιστορική σημασία αυτής», *Πρακτικά του Α΄ εν Πάτραις τοπικού Συνεδρίου Αχαϊκών Σπουδών, Πελοποννησιακά*.

Γριτσόπουλος Τάσος (1992): «Επισκοπές της Μητροπόλεως Παλαιών Πατρών. Η Επισκοπή Ωλένης», *Η Εκκλησία της Πελοποννήσου μετά την Άλωση*, εκδ. Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήναι.

Γριτσόπουλος Τάσος (1992): *Η Εκκλησία της Πελοποννήσου μετά την Άλωση*, Εταιρεία Πελοποννησιακών Σπουδών, Αθήναι.

Γριτσόπουλος Τάσος (1998-1999): *Ιστορία της Γαστούνης*, τόμ. Α, Αθήναι.

- Γριτσόπουλος Τάσος (2007): *Ιστορικά Μελετήματα περί της Ελληνικής Επανάστασης, ψυχογραφική παρουσίαση του πρωταγωνιστού της ένοπλης εξέγερσεως του Έθνους Γρηγορίου Δικαίου Παπαφλέσσα*, τόμ. Α, Αθήναι.
- Γριτσόπουλος Τάσος (α): «Ίωσήφ Επίσκοπος Ανδρούσης 1806-1844», *Θ.Η.Ε.* τόμ. 7, στ. 132-135.
- Δάβος Βύρωνας (1993): *Η ζωή των κατοίκων της Ηλείας κατά την Τουρκοκρατία*, Αθήνα.
- Δεληγιάννης Κανέλλος (1954): *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α, Αθήνα.
- Δημητρόπουλος Δημήτρης (2003): «Η κατάσταση των Ελλήνων. Ο Πληθυσμός», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 1, εκδ. Ελληνικά γράμματα, 75-86.
- Δημητρόπουλος Μιχαήλ (2017): *Ιστορικό λεξικό Επαρχίας Ηλείας*, τόμ. Β, Πάτρα.
- Ζαφειρόπουλος Ίωσήφ. Ιερομ. (1890): *Οι Αρχιερείς και οι Προύχοντες εντός της εν Τριπόλει φυλακής εν έτει 1821*, εν Αθήναις.
- Ζηζιούλας Ιωάννης, Μητροπολίτης Περγάμου (2008): *Ελληνισμός και Χριστιανισμός, η συνάντηση των δύο κόσμων*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος.
- Ζιάκας Γρηγόριος (1996): *Η Θρησκεία των προϊστορικών κοινωνιών και των Αρχαίων λαών*, Θεσσαλονίκη.
- Καμπούρογλου Δημήτριος (α): *Αρματολοί και Κλέφτες*, Εν Αθήναις.
- Κανδυλώρος Τάκης (1926): *Η Φιλική Εταιρεία, 1814-1821*, Αθήνα.
- Καραθανάσης Αθανάσιος (2014): «Η εθνική συνείδησή μας κατά την Τουρκοκρατία-συνείδηση συμπάσης της Ρωμοσύνης», *Η ζωή των υπόδουλων Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Αρχονταρίκι, Αθήνα.
- Κόκκινος Διονύσιος (1956): *Ελληνική Επανάσταση*, τόμ. Α.
- Κοπανίτσας Δημήτριος (1998): *Ένας Προεστός του Μυστρά στην Επανάσταση*, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, Αθήνα.
- Κουρνούτος Π. Γ. (α): «Τριπόλεως Δανιήλ ποιητικό Απομνημόνευμα», *Το Απομνημόνευμα, 1453-1953, Βασική Βιβλιοθήκη 44*, 163-181.
- Κυριακόπουλος Κωνσταντίνος (1991): *Η Ιερά Μητρόπολη Ηλείας και Ωλένης*, εκδ. Ιεράς Μητροπόλεως Ηλείας, Αθήναι.
- Κυριακόπουλος Κωνσταντίνος (2003): *Ο Πύργος και Ηλεία στην Επανάσταση και στα χρόνια του Καποδίστρια*, εκδ. Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ηλείας, τόμ. Α.
- Κυρκίνη-Κούτουλα Αναστασία (1996): *Η Οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα, η περίπτωση της Πελοποννήσου 1715-1821*, εκδ. Αρσενίδη.
- Κωτσιόπουλος Κωνσταντίνος (2014): «Η Κοινωνική ζωή του Ελληνισμού στην Τουρκοκρατία. Κοινωνιολογική διερεύνηση», *Η ζωή των υπόδουλων Ελλήνων επί Τουρκοκρατίας, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος*, εκδ. Αρχονταρίκι, Αθήνα, 365-375.
- Μαραζιώτης Γεώργιος (1981): *Η προσφορά της Ηλείας στον Αγώνα του 1821*, Αθήναι.
- Μεταλληνός Γεώργιος. Πρωτ. (1987): *Ορθοδοξία και Ελληνικότητα, προσεγγίσεις στην Νεοελληνική ταυτότητα*, Αθήνα.
- Μεταλληνός Γεώργιος. Πρωτ. (1995): «Το 21 και οι συντελεστές του, Αμφισβητήσεις και Επακριβώσεις», *Ελληνισμός Μαχόμενος*, εκδ. Τήνος, Αθήνα.
- Μεταλληνός Γεώργιος. Πρωτ. (2000): *Ελληνισμός και Ορθοδοξία*, 2 εκδ. Τήνος.
- Μιχαηλάρης Παναγιώτης (2020): «Γρηγόριος Δικαίος, Παπαφλέσσας», *Οι ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδος, Οι Φιλικοί, Ιστορική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 9.
- Μιχαηλάρης Παναγιώτης-Παναγιωτόπουλος Βασίλης (2020): «Γερμανός, Μητροπολίτης Παλαιών Πατρών», *Οι Ιδρυτές της Νεότερης Ελλάδος, Κληρικοί στον Αγώνα, Ιστορική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 10.

- Μπεντεβή Ευανθία (2018): «Η Μυστική Συνέλευση της Βοστίτσας 26-30 Ιαν. 1821», *Πρακτικά ΣΤ΄ Συνεδρίου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος, Πολεμικές συγκρούσεις και τόποι καθαγιασμού του Απελευθερωτικού Αγώνος κατά την Επανάσταση 1821*, εκδ. Αρχονταρίκι, Αθήνα.
- Μπογδανόπουλος Δ. (α): *Φιλική Εταιρεία*.
- Μπουγάς Ιωάννης (2020): «Ο Επίσκοπος Μεσσήνης Ιωσήφ, ο από Ανδρούσης. Ο πρώτος μινίστρος της Θρησκείας ελευθέρας Ελλάδος», *Οι μεγάλες προσωπικότητες της Ελληνικής Επανάστασης, Πρακτικά Η΄ Συνεδρίου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος*. Εκδ. Αρχονταρίκι.
- Ξάνθος Εμμανουήλ (1845): *Απομνημονεύματα περί της Φιλικής Εταιρείας*, Αθήναι.
- Οικονόμου Μ. (1873): *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, εν Αθήναις.
- Π. Π. Γερμανός (1900): *Απομνημονεύματα*, εν Αθήναις.
- Παλιούρα Ελένη (2020): «Ιωσήφ Ανδρούσης ο της Θρησκείας πρώτος Υπουργός», *Οι μεγάλες προσωπικότητες της Ελληνικής Επανάστασης, Πρακτικά Η΄ Συνεδρίου της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος*. Εκδ. Αρχονταρίκι.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλειος (2000-2002): «Ιωσήφ Ανδρούσης-Απομνημονεύματα περί της εν Τριπόλει εγκαθείρξεως αυτού και άλλων Αρχιερέων και Προυχόντων της Πελοποννήσου εν έτει 1821», *Μεσσηνιακά Χρονικά*, 92-108.
- Παναγιωτόπουλος Βασίλης (1987): *Πληθυσμός και Οικισμοί της Πελοποννήσου 13^{ος} - 18^{ος} αιώνας*, Ιστορικό Αρχείο Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Παναγόπουλος Γεώργιος (1974): «Τα πρακτικά ή το πρωτόκολλον της Μυστικής Συνελεύσεως της Βιστίτσας», *Πρακτικά Α΄ εν Πάτραις Τοπικού Συνεδρίου Αχαϊκών Σπουδών, Πελοποννησιακά 1*, εν Αθήναις.
- Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος (1881): «Ο Μωρέας», *Παρνασσός*, τόμ. 5, 220-222.
- Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος (α): *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*,
- Πάσχος Παντελής. (2008): *Αγωνία και κατάνυξη, ο έτερος βίος, το πρόβλημα του Ελληνοχριστιανισμού*, εκδ. Αποστολικής Διακονίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα.
- Πετρίδης Α. (1980): «Βιογραφία του αιμνήστου Ανδρούσης Επισκόπου Ιωσήφ, Υπουργού των Εκκλησιαστικών», *Απόλλων*, τεύχ. 68, 1054-1060.
- Πολύκαρπος Μητροπολίτης Γόρτυνος (1929): «Ο Τριπόλεως και Αμυκλών Δανιήλ», *Θεολογία*, τόμ. Ζ΄, 124-138.
- Σάθα Κωνσταντίνου (1869): *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνησι.
- Σακελάριος Μιχαήλ (1939): *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατία*, εκδ. Ερμής.
- Σπανόπουλος Φιλάρετος Αρχιμ. (2009): «Ο Επίσκοπος Ωλένης Φιλάρετος, ένας Εθνομάρτυρας της Ηλείας», *Ηλειακή Πρωτοχρονιά*, τόμ. 9, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα.
- Σπανόπουλος Φιλάρετος. Αρχιμ. (2021): «Η ενάσκηση του Δικαίου από τους Επισκόπους κατά την περίοδο της Οθωμανοκρατίας», *Ηλειακή Πρωτοχρονιά*, τόμ. 21, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα. 47-63.
- Σπηλιάδης Ν. (1851): *Απομνημονεύματα*, τόμ. Α΄, Αθήνησιν.
- Σπηλιάδης Ν. (1851)-IV: *Απομνημονεύματα*, τόμ. Δ, Αθήνησιν.
- Τζάκης Διονύσης (2015): «Η εφορία της Φιλικής Εταιρείας στην Πελοπόννησο, σκέψεις για την συμμετοχή των τοπικών Ηγετικών ομάδων στο Εθνικό κίνημα», *Ιόνιος Λόγος*, τόμ. Ε.
- Τουτούνης Ηλίας-Παπαντωνόπουλος Κώστας (2021): *Τα πολεμικά γεγονότα στην Ηλεία κατά την Εθνεγερσία του 1821*, Αμαλιάδα.
- Τρικούπης Σπυρίδων (1860): *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τόμ. Α΄. εν Λονδίνω.
- Φιλήμον Ιωάννης (1834)-I: *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Φιλικής Εταιρείας*, εν Ναυπλία.

- Φιλήμων Ιωάννης (1861)-III: *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Γ, Αθήναι.
- Φιλήμων Ιωάννης (1861)-IV: *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τόμ. Δ, Αθήναι.
- Φραντζής Αμβρόσιος (1839)-II: *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Β, Εν Αθήναις.
- Φραντζής Αμβρόσιος (1839)-I: *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Α', Εν Αθήναις.
- Φραντζής Αμβρόσιος (1841)-IV: *Επιτομή της Ιστορίας της Αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τόμ. Δ', Εν Αθήναις.
- Φωτάκος (1858): *Απομνημονεύματα*, Αθήνησι.
- Φωτάκος (1868): *Βίος του Παπαφλέσσα*, εν Αθήναις.
- ΦΩΤΑΚΟΣ (1888): *Βίοι Πελοποννησίων Ανδρών*, Εν Αθήναις.
- Φωτόπουλος Αθανάσιος (1995): *Οι Κοτζαμπάσηδες της Πελοποννήσου κατά την δεύτερη Τουρκοκρατία 1715-1821*, Αθήνα.
- Χατζηφώτης Ιωάννης (2002): *Η καθημερινή ζωή των Ελλήνων στην Τουρκοκρατία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Χρονόπουλος Νικόλαος (2012): «Ύψωσε την σημαία της Επανάστασεως στις 25 Μαρτίου στην Αγία Λαύρα ο Παλαιών Πατρών Γερμανός;», *Κοινωνία*, Ιανουάριος-Μάρτιος 2012, τεύχ. 1, Αθήνα.
- Χρυσανθακόπουλος Γεώργιος (1950): *Η Ηλεία επί Τουρκοκρατίας*, Εν Αθήναις.
- Ψυχογιός Ντίνος (2008)-I: *Ηλειακά*, τόμ. Α, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα.
- Ψυχογιός Ντίνος (2008)-II: *Ηλειακά*, τόμ. Β, εκδ. Βιβλιοπανόραμα, Αμαλιάδα.

"THE MARTYRDOM OF THE IMPRISONED HIGH PRIESTS AND PROTESTANTS OF THE PELOPONNESE IN THE PRISON OF TRIPOLI THROUGH HISTORICAL SOURCES"

Summary:

Starting from an internal need for reflection and presentation of our views and positions on the contribution of the Church and its representatives to the leading event of modern Greek history, that of the Greek Revolution, this paper addresses Bishops of the Peloponnese, in the Revolutionary Nation, illuminating their greatest national and religious contribution to the enslaved Genos. The illustration is based on historical primary sources of eyewitnesses and passes through the pre-revolutionary events, as well as the pre-revolutionary movements of the Peloponnesian Bishops and Protestants, recording on the other hand the hostage with the martyrdom followed by the Ottoman prisoners of war. The revolution is the result cooperation and self-determination of the Clergy, the Protestants and of course the common people.

Keywords:

The Greek Revolution,
Pre-revolutionary events,
Vastitsa Assembly
Bishops and Ealdormen of
Peloponnese,
Grigorios Dikaios-Papaflessas,
Germanos of Old Patras,
Ottoman administration,
Hostage,
Prison of Tripoli,
Martyrdom.